

Shahid Bahonar
University of Kerman

A Comparative Study of the Components of Dystopian Literature in the Novels "Terrible Tehran" and "Handmaid's Tale" *

Fatemeh Soltani ¹, Negar KHodadadi ²

Abstract

1. Introduction

"Dystopia" means a fictional place where people live inhumane and often terrifying lives. The grounds for the emergence of dystopia, which is also known as dystopian literature, are works that have viewed the reality of human life in the contemporary world with extreme pessimism. In addition to expressing dissatisfaction and criticism of the present, this literary genre examines the dangerous effects of political and social structures on the future of humanity. In this essay, two examples of dystopian works from two different Iranian and American cultures; That is, the novels "The Terrible Tehran" by Morteza Mushfiq Kazemi and "The Handmaid's Tale" by Margaret Atwood have been examined and compared. According to some experts such as Gary Saul Morson, American writer and literary critic, in the book "Boundaries of Genres", Frederick Jameson (1998), American critic and theorist, and George Orwell, author of the dystopian novel "1984" Dystopian literature is an independent type and genre

* Article history:

Received 9 November 2022

Received in revised form 4 February 2023

Journal of Comparative Literature

Year 15, No. 28, spring and summer 2023

Accepted 08 April 2023

Published online: 16 September 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. **Corresponding author:** Assistant Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Arak University, Arak, Iran. E-mail: f-sultani@araku.ac.ir
2. MA Student, Department of Persian Language and Literature, Arak University, Arak, Iran. E-mail: negarkhodadadi1998@gmail.com.

whose components may occur. (Orwell, 1968: 502; Burroway, 2011: 29; Morson, 2010: 128)

The dystopian story began in the early 20th century and developed during this century, a period that required revolution, cold war, and major critical social changes; "When attitudes toward nature and human society began to change around the world, this change began with the outbreak of World War I and intensified after World War II. The brutality and violence depicted between European countries in World War I and subsequent events such as the economic crisis throughout Europe, the rise of Hitler and the Nazi Party, the use of atomic weapons and then the outbreak of World War II, views changed to human nature. (Alter, 2017: 9)

American literary critic Moulin (1943) says: "The dystopian narrative is mainly a product of the horrors of the 20th century. A hundred years of exploitation, repression, state violence, war, genocide, disease, famine, genocide, depression, debt, and the continued destruction of humanity have provided the perfect ground for the fictional infrastructure of dystopia. (Moylan, 2000: 11) These events and developments in an age when humanity claimed progress in science, industry, and claimed cultural and moral progress and elevation, caused human doubt and existential anxiety in the modern era. The idea of using man-made science and technology against man himself made them angry and frustrated, and literature began to reflect these new negative feelings.

Dystopian literature or "anti-utopian" literature refers to the mistakes of utopian ideas in real human society. (Sargent, 2010: 103) and examines the dangerous effects of political and social structures on the future of humanity. (Jameson, 1998: 28; Kaplan, 2015: 93; Gottlieb, 2001: 13) but theorists such as Bakulini argue that: "Dystopia shows dissatisfaction and criticism of the present time. (Baccolini, 2013: 37)

Sargent (1994), an American researcher who has done research on utopia, considers dystopia narrative in fiction to be about a non-existent society that is "significantly worse than the one the reader or writer currently lives in." (Sargent, 2010: 93) Dystopian literature is "in contrast to utopian literature, in

which the future imagined for human society is ominous, morbid and full of filth. In these works, the pure human qualities turn to lowness and give way to vices and beastly qualities, and evil and filth dominate the society" (Mirsadeghi, 1998: 8-7). In general, the main focus of dystopian literature is social and political criticism.

Booker, an American expert, considers dystopian works as a social critique of contemporary society. He says: "While utopian works try to show the ideal society in order to explore alternatives to contemporary life, dystopian works act as social criticism in showing the negative aspects of contemporary society in a false or pseudo-utopian culture." (Booker, 1994: 3)

In dystopian research, the main goal is to understand the social dreams that are destroyed in dystopian novels. In the 20th century, the writers of Plaidshahr have given answers in the form of stories and novels to technological, intellectual, and industrial changes, as well as two world wars and the subsequent changes in the way people perceive themselves at the individual and national level.

2.Methodology

The present study will apply the two novels "Terrible Tehran" by Morteza Mushfiq Kazemi (1977-1902) and "The Handmaid's Tale" by Margaret Atwood (November 1995) based on the American school, and in terms of The research tool and field is based on library documents and note-taking. It should also be mentioned that this research will be investigated and analyzed based on the teachings of the American school.

Research questions

What are the patterns and components of dystopian literature in the two novels Tehran Makhooft and Nadima's Story? What are the similarities between the motif of dystopia in the novel Teheran Makhuf and the dystopia of Nadima's story?

3.Discussion

Unlike utopian literature, which has a relatively older history, dystopian literature is a new phenomenon and

examines the darkest aspects of the human mind and human nature. From another point of view, the term dystopia is mainly a literary term and it refers to a group of literary works that act as warning stories against a kind of totalitarian government and uses human experiences, the failure of governments, evil ideologies and the rule of corrupt rulers and leaders.

The essence of dystopian literature is to inform and warn; therefore, by using comparative literature and comparative study of dystopia, cross-border and transnational awareness can be achieved in this field. Dystopian societies in the dystopian literature are catastrophic and degenerating societies. The people of this society are characters who fight against environmental destruction and environmental destruction, technology control and government oppression.

In this research, similar social components of both novels have been discussed in the main parts of corruption in the political structure and totalitarian society, control techniques, war and coup, social adaptation and feminist topics, and it was found that both dystopian novels studied; "The Handmaid's Tale" and "Terrible Tehran" are works that draw great concerns about the future and depict them. These novels warn of what will happen if the world continues as it is in the story. Each of these stories depicts a world that has gone astray and has used human history to convey this message. These two dystopian works have used the most frightening and unimaginable aspects of the political environment, so that even though the political structures and genres change, the dystopian idea and all that shows the ugliness of the society will remain constant in the literary world.

4. Conclusion

Both the novels "The Handmaid's Tale" and "The Terrible Tehran" had political themes in which the governments have applied the most extreme violence and political propaganda to control the people; people who are not allowed to think freely and the regime has complete control over their freedoms. The most important consequences of surveillance and control are the destruction of emotions, human needs, and family ties. It is

in this situation that a strong hero flourishes based on the current situation. In each of these novels, the protagonist does not consider the government to be fair and tries his best to fight against it. The protagonist sees flaws and vulnerable aspects and implements a plan to highlight and expose those weaknesses. In both novels, which are good examples to show the nature of totalitarian societies, the way leaders and government officials act has caused corruption in government departments, the use of the law in line with the interests of those in power, suppression of freedom seekers and opponents, and petrification. In order to control the people and prevent deviations and opposition protests, the rulers of dystopia have used tools such as advertising, propaganda, censorship, drugs and violence. In both novels, war and coup as another important component of dystopian novels has left a deep impact, and the evil rulers were able to create a level of social uniformity in the society with a strong tool called the policy of implementing social adaptation to facilitate the advancement of their government process. Finally, in these two selected dystopian novels, the status of women is mentioned; The role of women, their importance and dignity are among the hidden concepts in the novel "The Handmaid's Tale".

The focus of the novel "The Terrible Tehran" is also on the disclosure of the pitiful situation of women in the years after the constitutional revolution. The purpose of the genre of dystopia is that the members of society and nations come to an insight to study history in general and to inform about the filth to prevent mistakes from happening. Otherwise history and its mistakes will be repeated and what should not happen. Therefore, both selected dystopian novels, not only on individual change; Rather, they have focused on collective improvement, and this is the only way to ensure social and political happiness. These two novels actually depicted futuristic worlds where a number of their assumptions have been realized in the real world.

Keywords : palidshahr, dystopia, Mushfiq Kazemi's Terrible Tehran novel, *The Handmaid's Tale* by Margaret Atwood.

References [In Persian]:

- Arendt, Hannah. (2021). *totalitarianism* Translated by Mohsen Thalasi. Tehran: Sales publication.
- Arendt, Hannah. (2021). *Between the past and the future*. Translated by Saeed Moghadam. Tehran: Akhtaran.
- Atwood, Margaret. (2002). *The handmaid's tale*. Translated by Sohail Mosami. Tehran: Shemshad.
- Biriya, Hakimeh. (2017). *The role of propaganda in the August 28 coup based on American diplomatic documents*. Marefat Siasi Quarterly. 10th Q spring and summer.
- Tavakoli, Yaqoob. (2016). *Wars and Cultures*. Specialized quarterly journal of Jang tahmili. No. 64.
- Khorasani, Ahmad and Zahra Mirshekar. (2016). "Sociology and psychology of war in the translation of Yemeni history". Textology of Persian literature. Volume 3. pp. 17-32. stamp.
- Ramin, Farah. (2009). "The structure of knowledge in Moor's utopia and Mahdavi utopia". Scientific Research Quarterly of Mashregh-e Mouood. S 4, S 13. Spring.
- Rana'i, Shahin. (2016). "Investigation of the effects of the First World War on the social structures of the western regions of Iran". Historical research. Journal 9, Vol. 3, pp. 18-32.
- Abdi, Fereydoun. (2015). "The impact of today's wars on the widespread destruction of the environment". Conference of pioneers of progress. Course 10, held on December 9.
- Mushfiq Kazemi, Morteza. (1923). *Terrible Tehran. first volume*. Tehran: Cheshme.
- Mushfiq Kazemi, Morteza. (1925). *A memory of a night*. The second volume. Tehran: Cheshme.
- Masoumi, Jamshid. (2010). "Censorship and its types and methods". Literary criticism studies (literary research). Vol. 24-25, pp. 221-251. autumn and winter.
- Mirsadeghi, Jamal and Mirsadeghi, Maimanat. (1^{۹۹۷}). *Dictionary of the art of story writing*. Tehran: Mahnaz Kitab.

References [In English]:

- Alter, Alexandra. (2017). *Boom Times for the New Dystopians*. New York Times , 30 Mar.
- Baccolini, R., & Moylan, T. (2003). *Dystopias and histories*. In R. Baccolini & T. Moylan (Eds.), *Dark horizons: Science fiction and the dystopian imagination* (pp. 1-12). New York, NY: Routledge.
- Basu, B., Broad, K. R., & Hintz, C. (2013). *Contemporary Dystopian Fiction for Young Adults: Brave New Teenagers*. New York: Routledge.
- Blakemore, Stephen. (1984). *Language and Ideology in Orwell's 1984*. Social Theory and Practice.
- Booker, M. Keith. (1994). *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism*. London: Greenwood Press,. PDF e-book.
- Booker, M. Keith. (1994). *Dystopian Literature: A Theory and Research Guide*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Booker, M. Keith. (2013b). *Critical insights: Dystopia*. Ipswich, MA: Salem Press.
- Brennan, Teresa. (2004). *The Transmission of Affect*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Burroway, J. (2011). *Writing fiction: A guide to narrative craft* (8th ed.). New York, NY: Longman. (Original work published 1987.)
- Claeys, Gregory. (2010). *The Cambridge Companion to Utopian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press. PDF e-book.
- Claeys, Gregory. (2013). *News from somewhere: Enhanced sociability and the composite definition of utopia and dystopia*, *History* 98, no.330 (2013): .146
- Day, S. K., Green-Barteet, M. A., & Montz, A. L. (2014). *Female Rebellion in Young Adult Dystopian Fiction* . Farnham: Ashgate Publishing Company.
- Ellul, Jacques. (1973). *Propaganda: the formation of mens attitudes*, NewYork, Vintage Books.
- Fritz, S. S. (2014). *Girl Power and Girl Activism in the Fiction of Suzanne Collins, Scott Westerfeld, and Moira Young*. In S. K. Day, M. A. Green-Barteet, & A. L. Montz, *Female Rebellion in Young Adult Dystopian Fiction* (pp. 17-32). Surrey: Ashgate Publishing Limited.

- Gerhard, Julia. (2012). *Control and Resistance in the Dystopian Novel: A Comparative Analysis*. California State University, Chico, Master's thesis.
- Gottlieb, Erika. (2001). *Dystopian Fiction East and West: Universe of Terror and Trial*. Montreal: McGill-Queen's Press-MQUP: <https://books.google.cz/books?id=gmABBAAAQBAJ&>.
- Hamane, yahia . (2016). *George Orwell's Nineteen Eighty-Four: the Major Characteristics of a Dystopian Society*. The People's Democratic Republic of Algeria The Ministry of Higher Education and Scientific Research University of Oran.
- Hintz, C., & Ostry, E. (2003). *Utopian and Dystopian Writing for Children and Young Adults*. New York and London: Routledge.
- Jameson, F. (1998). *Brecht and method*. London, UK: Verso.
- Jeanie, Griffin.(2007). *Family Dynamics in Dystopian Societies, California State University, Dominguez Hills, Ann Arbor*. ProQuest, <https://login.proxy.olivet.edu/login?url=https://search-proquestcom.proxy.olivet.edu/docview/304767530?accountid=12974>.
- Johnson, Bryan W. (2012). *Dystopian Literature and the Novella Form as Illustrated Through Side Effects, an Original Novella*, Utah State University DigitalCommons@USU, All Graduate Theses and Dissertations Graduate Studies.
- Kaplan, C. M. (2015). *Dystopian fiction*. In M. K. Booker, (Ed.). *Literature and politics today: The political nature of modern fiction, poetry, and drama* (pp. 93). Santa Barbara,CA: Greenwood.
- Lasswell, Harold. (1927). *The theory of political propaganda*.The American Political Science Review, 21(3), 627-631.
- Mauro, P. 1995. "Corruption and Growth." *Quarterly Journal of Economics* 110: 681–712. <https://doi.org/10.2307/2946696>.Search in Google Scholar
- Merriam-Webster's online dictionary. (2010).
- Miranda, Joseval dos Reis & Barros, Fabiana Alves Moreira. (2020). *The Handmaids Tale Os Papeis De Genero: DISTOPIA EVEROSSIMILHANCA*, University: Spain.
- Morson, Gary Saul. (2010). *The affect theory reader* [Kindle DX version] Retrieved from <http://www.amazon.com>

Moylan, Tom. (2000). *Scraps of the Untainted Sky*. Boulder: Westview Press.

Orwell, George. (1949). *1984*, London: airstrip one, oceania.

Sargent, Lyman Tower. (2006). *In Defense of Utopia*.

Sargent, Lyman Tower. (2010). *Utopianism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press

بررسی تطبیقی مؤلفه‌های ادبیات دیستوپیایی در رمان‌های تهران مخوف و سرگذشت ندیمه*

فاطمه سلطانی (نویسنده مسئول)؛ نگار خدادادی^۲

چکیده

«دستوپیا» (Dystopia) به مفهوم مکانی خیالی است که در آن مردم زندگی غیرانسانی و اغلب ترسناک دارند. زمینه‌های ظهور دیستوپیا که به آن ادبیات پلیدشهری نیز گفته می‌شود، آثاری هستند که با بدبینی مفرط به واقعیت زندگی انسان در دنیای معاصر نگریسته‌اند. این ژانر ادبی افزون بر آنکه نشان‌دهنده نارضایتی و انتقاد از زمان حال است، تأثیرات خطرناک ساختارهای سیاسی و اجتماعی را بر آینده بشریت بررسی می‌کند. در جستار حاضر دو نمونه از آثار پلیدشهری دو فرهنگ متفاوت ایرانی و امریکایی؛ یعنی رمان‌های «تهران مخوف» از مرتضی مشفق کاظمی و «سرگذشت ندیمه» از مارگارت اتوود، مورد بررسی و تطبیق قرار گرفته‌است. نگارندگان به روش توصیفی-تحلیلی به کشف و تطبیق مؤلفه‌های پلیدشهری در دو اثر پرداخته‌اند و سعی کرده‌اند به این پرسش‌ها پاسخ دهند که مهم‌ترین مؤلفه‌های دیستوپیا در دو رمان تهران مخوف و سرگذشت ندیمه کدامند؟ و این دو اثر در زمینه پلیدشهر چه اشتراکاتی دارند؟ مرتضی مشفق کاظمی و مارگارت اتوود در رمان خود با نمایش زندگی شهری و چهره شهری که در آن پلیدی و وحشت حاکم است، هویت ملی، ساختار دولتی و تغییرات اجتماعی را به چالش می‌کشند. درنهایت، با توجه به بررسی و تطبیق دو رمان روشن شد که مواردی مانند فساد در ساختار سیاسی و جامعه توتالیتری، تکنیک‌های کنترل و پروپاگاندا، جنگ و کودتا، انطباق اجتماعی و مسأله زنان از مهم‌ترین مؤلفه‌های پلیدشهری در این دو اثر منتخب به شمار می‌روند.

واژه‌های کلیدی: دیستوپیا، پلیدشهر، ادبیات تطبیقی، تهران مخوف، سرگذشت ندیمه.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۱۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۱/۱۵ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۲۲

نشریه ادبیات تطبیقی، سال پانزدهم، شماره بیست و هشتم، بهار و تابستان ۱۴۰۲،

DOI:10.22103/JCL.2023.20513.3555

صص ۲۴۹-۲۰۵

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسنده‌گان

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه اراک، اراک، ایران. رایان‌نامه: f-sultani@araku.ac.ir

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اراک، ایران. رایان‌نامه:

negarkhodadadi1998@gmail.com

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

به زعم برخی صاحب‌نظران نظیر گری ساول مورسون (Gary Saul Morson)، نویسنده و منتقد ادبی امریکایی، در کتاب «مرزهای ژانر»، فردریک جیمسون (۱۹۹۸)، منتقد و نظریه‌پرداز امریکایی و جورج اورول نویسنده رمان دیستوپیایی «۱۹۸۴» ادبیات دیستوپیایی یا ادبیات پلیدشهری (dystopian literature) نوع و ژانری مستقل است که مؤلفه‌های آن ممکن است به وقوع پیوندد. (Morson, 2010: 128؛ Burroway, 2011: 29؛ Orwell, 1968: 502) داستان دیستوپیایی در اوایل قرن بیستم آغاز و در طول همین قرن توسعه یافت، دوره‌ای که مستلزم انقلاب، جنگ سرد و تغییرات عمده اجتماعی انتقادی بود:

«زمانی که نگرش نسبت به طبیعت و جامعه انسانی در سراسر جهان شروع به تغییر کرد، این تغییر با شروع جنگ جهانی اول آغاز شد و پس از جنگ جهانی دوم تشدید شد. وحشی‌گری و خشونت که بین کشورهای اروپایی در جنگ جهانی اول به تصویر کشیده شد و رویدادهای پس از آن همچون وقوع بحران اقتصادی در سراسر اروپا، ظهور هیتلر و حزب نازی، استفاده از سلاح‌های اتمی و بعد از آن وقوع جنگ جهانی دوم، دیدگاه‌ها را نسبت به ماهیت انسان تغییر داد. (Alter, 2017: 9)

مویلن (۱۹۴۳)، منتقد ادبی امریکایی، می‌گوید: «روایت دیستوپیایی عمدتاً محصول وحشت‌های قرن بیستم است. صد سال استعمار، سرکوب، خشونت دولتی، جنگ، نسل‌کشی، بیماری، قحطی، بوم‌کشی، افسردگی، بدهی و نابودی مداوم بشریت، زمینه مناسب را برای زیرساخت خیالی و تخیلی دیستوپیا فراهم کرده است.» (Moylan, 2000: 11) این وقایع و تحولات در عصری که بشریت، مدعی ترقی در علوم، صنایع و مدعی پیشرفت و اعتلای فرهنگی و اخلاقی بود، سبب تردید انسان و اضطراب وجودی او در عصر مدرن شد. تصور استفاده از علم و فناوری بر ساخته انسان علیه خود انسان از آنها موجودی خشمگین و ناامید ساخت و ادبیات شروع به بازتاب این احساسات منفی جدید کرد.

ادبیات دیستوپایی یا ادبیات «ضداتوپایی» به اشتباهات ایده‌های آرمان‌شهری در جامعه انسانی واقعی اشاره می‌کند» (Sargent, 2010: 103) و تأثیرات خطرناک ساختارهای سیاسی و اجتماعی را بر آینده بشریت بررسی می‌کند (Jameson, 1998: 28؛ Kaplan, 2015: 93؛ Gottlieb, 2001: 13)، اما نظریه‌پردازانی نظیر باکولینی استدلال می‌کنند که: «دستوپا نشان‌دهنده نارضایتی و انتقاد از زمان حال است. (Baccolini, 2013: 37)

سارجنت (۱۹۹۴)، محقق آمریکایی که پژوهش‌هایی در زمینه اتوپیا انجام داده‌است، روایت دیستوپا در داستان را معطوف به جامعه ناموجودی می‌داند که «به‌طور قابل توجهی بدتر از جامعه‌ای است که خواننده یا نویسنده در حال حاضر در آن زندگی می‌کند.» (Sargent, 2010: 93) ادبیات پلیدشهری «درمقابل ادبیات آرمانشهری قرار دارد که در آن، آینده‌ای که برای جامعه بشری تصور می‌شود، شوم، بیمارگونه و سرشار از پلیدی است. در این آثار خصلت‌های پاک انسانی به پستی می‌گراید و جای خود را به رذالت‌ها و خصوصیات بهیمی می‌دهد و شر و پلیدی بر جامعه حاکم می‌شود» (میرصادقی، ۱۳۷۷: ۸-۷).

به‌طورکلی تمرکز اصلی ادبیات دیستوپایی، نقد اجتماعی و سیاسی است. بوکر، صاحب‌نظر آمریکایی، آثار دیستوپایی را به عنوان نقدی اجتماعی بر جامعه معاصر تلقی می‌کند. او می‌گوید: «درحالی که آثار آرمان‌شهری تلاش می‌کنند جامعه ایده‌آل را به منظور بررسی جایگزین‌هایی برای زندگی معاصر نشان دهند، آثار دیستوپایی به عنوان نقد اجتماعی در نشان دادن جنبه‌های منفی جامعه معاصر در فرهنگ کاذب یا شبه اتوپایی عمل می‌کنند.» (Booker, 1994: 3) در پژوهش دیستوپایی، هدف اصلی درک بشر از رؤیاهای اجتماعی است که در رمان‌های دیستوپایی ناپود می‌شوند. نویسندگان پلیدشهر در قرن بیستم به تغییرات تکنولوژی، فکری، صنعتی و همچنین دو جنگ جهانی و تغییرات متعاقب آن در نحوه درک بشر از خود در سطح فردی و ملی، پاسخ‌هایی در قالب داستان و رمان داده‌اند.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

ادبیات دیستوپایی برخلاف ادب آرمانشهری که سابقه‌ای نسبتاً کهن‌تر دارد، پدیده‌ای جدید به شمار می‌آید و تاریک‌ترین جنبه‌های ذهن انسان و طبیعت انسان را بررسی می‌کند. از منظری دیگر اصطلاح دیستوپیا عمدتاً یک اصطلاح ادبی است و به دسته‌ای از آثار ادبی اشاره می‌کند که به‌عنوان داستان‌های هشداردهنده علیه نوعی حکومت توتالیترسیم (=تمامیت‌خواه) عمل می‌کنند و از تجربه‌های انسانی، شکست دولت‌ها، ایدئولوژی‌های پلید و حکمرانی حاکمان و رهبران فاسد استفاده می‌کند و از این طریق پیامدهای استبدادی و توتالیتر را بیان می‌کند. ذات ادبیات پلیدشهر، آگاهی دادن و هشدار است؛ بنابراین با به‌کارگیری ادبیات تطبیقی و بررسی تطبیقی پلیدشهر می‌توان به آگاهی فرامرزی و فراملی در این زمینه دست یافت.

جوامع دیستوپایی در ادبیات پلیدشهر، جوامعی فاجعه‌آمیز و درحال انحطاط هستند. افراد این جامعه شخصیت‌هایی هستند که با ویرانی محیطی و تخریب محیط زیست، کنترل تکنولوژی و ظلم دولتی مبارزه می‌کنند. در این جستار بعد از معرفی ادبیات دیستوپایی و ویژگی‌های آن سعی خواهد شد، مؤلفه‌های اجتماعی مشابه هر دو رمان در بخش‌های اصلی فساد در ساختار سیاسی و جامعه توتالیتری، تکنیک‌های کنترل، جنگ و کودتا، انطباق اجتماعی و مباحث فمینیستی بررسی شود.

۱-۲. پیشینه پژوهش

باتوجه به تفحص نگارندگان، درباره ادبیات پلیدشهری پژوهش زیادی صورت نگرفته است. تنها مقاله قابل ذکر، پژوهشی است از قائمی (۱۳۹۸) باعنوان «ادبیات پلیدشهری در داستان معاصر فارسی». قائمی در این مقاله برای نخستین بار بحث پلیدشهر را در داستان‌ها مطرح کرده است و مشخصات کلی این نوع آثار ادبی را بررسی کرده است. او در این جستار به معرفی و طبقه‌بندی نویسندگان برجسته این نوع آثار اشاره کرده است. البته در مقاله‌ای با عنوان «از اتوپیا تا دیس اتوپیا: نقدی بر درام سیاسی-اجتماعی نظامات توتالیتری، نمونه موردی قلعه حیوانات» اسدی (۱۳۹۶) نیز اشاره‌ای به ادبیات دیستوپیا شده است. در

این تحقیق نویسنده برای پی بردن به نظامات توتالیتری در رمان قلعه حیوانات آن را از ابعاد اتوپیا و دیس اتوپیا مورد نقد و بررسی قرار داد و در ضمن بررسی کاراکترهای سمبلیک رمان، به مباحثی چون: انقلاب، استثمار و بردگی، اختلافات حزبی و تحمیل رهبری پرداخته است. تحقیق دیگر، مقاله «واکاوی پلیدشهر در قرآن کریم» از پورمحمدی و همکاران (۱۳۹۹) می باشد که در آن به بررسی پلیدشهر قرآنی پرداخته می شود تا بتوان از این طریق به ویژگی های آرمان شهر قرآنی با جزئیات بیشتری پی برده شود.

افزون بر این؛ در بررسی سابقه پژوهش در منابع انگلیسی، کتاب ها و مقالاتی پراکنده با در نظر گرفتن تنها یک وجه و مضمون از ادبیات پلید شهری به نگارش درآمده است که در ذیل به ترتیب به برخی از آنها اشاره می شود:

"mothers and masters in contemporary utopian and dystopian" (Mary E, 2009)

در این کتاب، مولف معتقد است پیشرفت های علم و فناوری به مراتب از پیشرفت در طبیعت بشر پیشی گرفته است و رویاهای آرمان شهری جوامع کامل در قرن بیستم به سرعت به کابوس های دیستوپیایی تبدیل شده اند.

همچنین در این کتاب نقش مادران و استادان در اتوپیا و دیستوپیای معاصر بررسی می شود. مقاله ای با عنوان

"Discriminating Utopian from Dystopian Literature" (Bobby Newman, 1993)

در این پژوهش، محقق به تمایز آرمانشهر از ادبیات دیستوپیایی می پردازد و به صورت

کلی مواردی را عنوان و شرح می دهد. دو مقاله دیگر تحت عنوان

"Dystopian literature for young adults" (Lisa Newgard, 2011)

"The Evolution of Dystopian Literature" (Mary Baldwin, 2010)

محققان در این پژوهش ها ضمن تشریح تکامل ادبیات پلیدشهری به توجه دادن جوانان و نوجوانان به این نوع ادبی جدید می پردازند و به بررسی تأثیر آموزش ادبیات دیستوپیایی به جوانان می پردازد و نتیجه می گیرند این آموزش تأثیری مثبت در رشد اجتماعی آنان دارد.

پژوهش حاضر برای نخستین بار دیستوپیا را در داستان تحلیل کرده‌است. نگارندگان سعی کرده‌اند با بهره‌گیری از منابع اصلی ژانر ادبیات دیستوپیایی به صورت تطبیقی و فراملیتی مؤلفه‌های دیستوپیایی دو فرهنگ متفاوت را در جهان داستان، استخراج و تحلیل و بررسی کنند.

۱-۳. ضرورت، اهمیت و مبانی پژوهش

در طول تاریخ، ادبیات همواره شاهرگ حیاتی برای بشر بوده‌است؛ ازین رو به نظر می‌رسد ورود اصطلاح پلیدشهر به ادبیات می‌تواند نتیجه‌ای آگاهی‌بخش و تأثیرگذار برای دنیای امروز داشته‌باشد. ادبیات دیستوپیایی همیشه برای جامعه و شهر اهمیت قابل توجهی قائل است، چالش‌های جامعه معاصر را منعکس می‌کند و به‌عنوان یک هشدار سیاسی یا اجتماعی عمل می‌کند و به‌دلیل چنین کارکردی، می‌تواند از بروز بلایا و تکرار اشتباهات تاریخی جلوگیری کند. رمان‌های دیستوپیایی افزون برآنکه پیامی آگاهی‌بخش و تأثیرگذار برای دنیای امروز دارند، می‌توانند چشم‌اندازی از دنیای آینده را پیش‌چشم مخاطب قرار دهند و اغلب این توانایی را دارند که آموزنده باشند و مخاطبان را به اندیشیدن درمورد جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، وادار کند.

با معرفی جوامع درحال انحطاط دیستوپیایی و نشان دادن شخصیت‌هایی که با عوامل مخرب موجود در چنین جوامعی مبارزه می‌کنند در قالب ادبیات و بررسی این نوع ادبی، می‌توان خوانندگان را به چالش کشید تا درباره فضای اجتماعی و سیاسی که در آن به سر می‌برند، متفاوت فکر کنند و درصدد ایجاد تغییر برآیند. ادبیات دیستوپیایی یکی از بهترین ژانرها برای درک غیرانسانی بودن افراد نسبت به هموعانش است؛ بنابراین پیدایش شناخت نسبت به این نوع ادبیات می‌تواند تذکری برای جامعه انسانی باشد.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. دیستوپیا

واژه‌ی دیستوپیا (Dystopia) در زبان فارسی به‌صورت «پلیدشهر»، «ویران‌شهر»، «خراب‌آباد»، «پادآرمانی»، «تباه شهری» و «مدینه فاسده» به‌کار رفته‌است. خاستگاه ادبیات آرمان‌شهری به

جمهوری افلاطون برمی گردد. واژه دیستوپیا برگرفته از واژه اتوپیا به همراه پسوند «dys» به معنی «بد» برای اشاره به «مکان بد» کاربرد دارد. (Booker, 1994: 3T 60) تعریف دیستوپیا همچون اتوپیا مبهم و نسبی است و بر همین اساس ارائه تعریفی یکسان و رضایت‌بخش از شرایط ایده‌آل اتوپیا و همچنین شرایط نامطلوب دیستوپیا غیرممکن است. فرهنگ لغت انگلیسی آکسفورد دیستوپیا را به‌عنوان «مکان یا وضعیتی خیالی توصیف می‌کند که در آن همه چیز تا حد امکان بد است.» (Oxford, 2016: 1868) فرهنگ لغت دانشگاهی مریام وبستر دیستوپیا را به‌عنوان «مکانی خیالی که در آن مردم زندگی غیرانسانی و اغلب ترسناک دارند» تعریف می‌کند. (Merriam-Webster's online dictionary, 2010)

دستوپیا یک جامعه خیالی و ترسناک است که در آن انسانیت زدایی رخ داده است و متضاد مدینه فاضله و اتوپیاست که معادل جامعه‌ای کامل است. دیستوپیا را نمی‌توان بدون درک تعریف و تاریخچه اصطلاح اتوپیا (Utopia) مورد بحث قرار داد. واژه اتوپیا در زبان فارسی به معنای «آرمانشهر» به کار رفته است، اتوپیا یک واژه یونانی است که برای اولین بار «سر توماس مور» (۱۴۸۷-۱۵۳۵) در سال ۱۵۱۶ آن را در کتاب خود به همین نام برای توصیف جامعه ایده‌آل به کار برده است. (Claeys, 2013: 146) «از نظر ریشه‌شناسی، استدلال می‌شود که این واژه ترکیبی از کلمات یونانی «topos» به معنی «جا/ مکان» و حرف «u» در پیشوند «ou» به معنی «نه» و «نیست» است و برای اشاره به «ناکجا» و «مکان خوب ناموجود» به کار می‌رود.» (Sargent, 2010: 8) ایده جامعه ایده‌آل و همچنین برعکس، در زمان‌های بسیار کهن پروتوتایپ و کهن‌الگوهای خود را دارد و شکل‌گیری آن باید مورد توجه قرار گیرد. کلیز (۱۹۵۳) پرفسور انگلیسی، ریشه‌های این دو مفهوم را در اساطیر ردیابی می‌کند. او می‌گوید:

دو مفهوم آرمان‌شهر و پلید شهر ما را دعوت می‌کند تا پیشاتاریخ دینی موازی هر دو مفهوم را که در سنت مسیحی تحت سلطه ایده‌های عدن و بهشت از یک سو و جهنم از سوی دیگر است، در نظر بگیریم، این ایده، دیدگاه بسیار ساده‌تری را در اختیار ما قرار می‌دهد؛ زیرا بهشت و جهنم دو حد را تشکیل می‌دهند: یکی نشان‌دهنده بهشت مطلق و دیگری محل بدبختی نهایی. نکته‌ای که باید بر آن تأمل کرد وجود تفاوت میان بهشت اسلامی با بهشت مسیحی و دیگر نسبی بودن مفهوم

آرمان‌شهر یا پلیدشهر است. (Claeys, 2013: 146-147)

با وجود تعاریف ذکر شده «از اواخر قرن بیستم دیگر هیچ دوگانگی بین مدینه فاضله و دیستوپیا دیده نمی‌شود» (Sargent, 2010: 208)؛ چراکه مدینه فاضله یا اتوپیا نمایان‌گر رؤیای اجتماعی از جهانی بهتر است و دیستوپیا نشان‌دهنده نارضایتی از جهان کنونی است، به بیانی دیگر شهر و جهان بهتری که نظریه پردازان و نویسندگان آرمانشهری روزگاری رؤیای رسیدن به آن را داشتند، دیستوپیا یا پلیدشهر در جهان کنونی است؛ زیرا بر پایه بنیانگذاران ایده جامعه ایده‌آل، جهان کنونی باید «بهترین جهان ممکن» باشد» ولی حقیقتاً اینچنین نبود. (Moylan, 2000: 24) در عصر پست‌مدرن با هشدار متفکرانی چون بیکن (۱۸۱۸-۱۸۸۳)، فوکویاما (۱۸۱۸-۱۸۸۳) و هانتینگتون (۱۸۱۸-۱۸۸۳) در مورد رشد سریع علم و فناوری که ویرانی بنیادهای انسانی-اخلاقی-اجتماعی و طبیعت را به همراه داشته و پیامدی جز جنگ و درگیری نخواهد داشت، کم‌کم طرح‌های اتوپایی رنگ باخت و دیستوپیاها یا ویران‌شهرها گسترش یافت. (رامین، ۱۳۸۹: ۶۵)

۲-۲. رمان بستری برای پلیدشهر و دیستوپیا

رمان به‌عنوان یک نوع ادبی بلند، بستر مناسبی است تا ژانر دیستوپیا را در خود جای می‌دهد. مفهوم دیستوپیا و پلیدشهر برای چندین دهه در ادبیات مورد استفاده قرار گرفته است و آثار فاخری در این زمینه نوشته شده است. آثاری مانند «دنیای جدید شجاع» از آلدوس هاکسلی (۱۹۳۲)، «۱۹۸۴» از جورج اورول (۱۹۴۹)، «فارنهایت ۴۵۱» از ری بردبری (۱۹۵۳). تحت تاثیر این آثار، رمان‌های دیستوپایی بسیاری نوشته شد که در شناخته‌شدن این ژانر ادبی تاثیر بسزایی داشتند. آثاری نظیر: «ارباب مگس‌ها» (۱۹۵۴) از ویلیام گلدینگ، «سری بازی‌های گرسنگی» (۲۰۰۸-۲۰۱۰) از سوزان کالینز، «جاده» (۲۰۰۶) از کورمک مک‌کارتی.

کارکرد داستان دیستوپایی نقد مشکلات اجتماعی است و رمان بهترین نوع ادبی

برای بررسی و نقد پلیدی اجتماع است:

مشکلات اجتماعی، خشونت و تهدید، ظلم صاحبان قدرت و کنترل درمان‌های روان‌شناختی مبتنی بر مواد مخدر که موضوعاتی جهت ارائه در محیط ناآشنای ادبیات دیستوپایی می‌باشد، مواردی هستند که نوع ادبی رمان، امکان بیان این موضوعات را هموار می‌سازد. فرم رمان ارائه این مطالب را به‌شيوه‌ای مبتنی بر روان‌شناختی بیان می‌کند و خواننده را به چالش می‌کشد.»

(Johnson, 2012: 14-16)

فرم رمان می‌تواند چگونگی ترسیم و ساخت زیربنای یک جامعه دیستوپیایی و پلیدشهری را ممکن سازد.» (Brennan, 2004: 16)

داستان‌های دیستوپیایی معمولاً در آینده نزدیک در مورد رویدادهای واقعی فعلی رخ می‌دهند. این نوع داستان‌ها حدس می‌زنند که اگر انسان‌ها با تهدیداتی مانند جنگ، جمعیت بیش از حد، استبداد، فقر، سانسور شدید، ظلم، سوء استفاده از قدرت و نسل‌کشی مقابله نکنند، چه اتفاقی برای جامعه می‌افتد. هدف داستان‌های دیستوپیایی انتقاد است و تأثیر آن بر خوانندگان باید به صورت هشدار باشد. (Lasswell, 1927: 627) در این نوع ژانر، ادبیات قدرتمندانه شکل اعتراض به خود می‌گیرد و پلیدشهر صدای آن اعتراض می‌شود. این یک هشدار ضمنی درباره آینده‌ای قریب‌الوقوع است که اگر رخ دهد، جهان با تباهی مواجه خواهد شد. این هشدارها با حجابی نازک در شکلی از داستان نمایان می‌شوند و آینده را پیش‌بینی می‌کنند، آینده‌ای به شکل واقعیت فعلی ما، آزردهنده اما در مقیاسی بسیار بزرگ‌تر و گسترده‌تر.

نویسنده داستان‌های دیستوپیایی با اشاره به پیامدهای بالقوه هیولایی تصمیمات حال حاضر در آینده، انتقادات تندی از انحرافات خاص در نظام اجتماعی - سیاسی کنونی به ما ارائه می‌دهد.» (Gottlieb, 2001: 13) هشدار می‌دهد اگر ما تغییر نکنیم، ممکن است همه چیز خراب شود. (Hamane, 2016: 39) داستان‌های پلیدشهری با تباهی آغاز و با نابودی پایان می‌یابد اما در میان انبوهی از خرابی و نابودی، حس امید در خواننده ریشه می‌دواند و نوعی زنگ هشدار برای او به صدا درمی‌آید که انسان با منفعل نبودن و بی‌توجه نبودن به اطراف و جامعه خود، می‌تواند آینده‌ای آرمانی برای خود و دیگران رقم زند.

درباره مهم‌ترین موتیف‌های داستان‌های دیستوپیایی باید گفت؛ یک جامعه دیستوپیایی در ادبیات پلیدشهری با مشکلات انسانی به شکل فلاکت، ظلم، بیماری، ازدحام بیش از حد، بقا و تاب‌آوری، تخریب محیط زیست یا جنگ مشخص می‌شود. موقعیت داستان‌های دیستوپیایی به گونه‌ای است که در آن شرایط زندگی انسان به شدت بد است مانند محرومیت، ظلم و وحشت. «عناصر رایج داستان دیستوپیایی شامل جوامعی است که درگیر

جنگ‌های همیشگی هستند و با شکاف‌های طبقاتی شدید اجتماعی و اقتصادی، فقر توده‌ای، ویرانی محیط‌زیست، هرج و مرج و از دست دادن فردیت مشخص می‌شوند. (Hamane, 2016: 17)

کنترل اجتماعی توسط حاکمان قدرت طلب یکی دیگر از ویژگی‌های اصلی داستان‌های دیستوپایی است. توتالیتاریسم (=تمامیت خواه) که به عنوان کنترل اجتماعی کامل بر یک جمعیت معین، از طریق تکنیک‌هایی مانند پلیس فکر و نظارت تعریف می‌شود، نیز یکی از ویژگی‌های داستان دیستوپایی است. این موضوع در رمان‌های معروف دیستوپایی مانند کتاب «۱۹۸۴» اثر جورج اورول، برجسته است. (Blakemore, 1984: 10) مضامین دیگر عبارتند از: انطباق اجتماعی، مباحث و مشکلات خاص زنان، تولید مثل و پرورش، کنترل تولد، جدایی از والدین، تربیت ایدئولوژیک، روابط جنسی، ازدواج‌ها، جنایات و مجازات‌ها و مواد مخدر. دیگر موضوعاتی که اخیراً توجه زیادی را به خود جلب کرد، آلودگی هوا، گرمایش زمین و مسأله اجتماعی چاقی است. (Claeys, 2010: 278)

هدف نویسندگان ژانر دیستوپیا از پرداختن به داستان‌های پلیدشهری آن است تا توجه همگان را به لزوم تغییر اوضاع اجتماعی و فرهنگی جامعه و چاره‌اندیشی برای گریز از شرایط موجود معطوف کنند. از این منظر می‌توان گفت داستان‌های پلیدشهری با نشان دادن مسایل و مشکلات اجتماعی در دوره‌ای خاص، سعی دارد آن ساختارها را به چالش کشیده، نفی کند.

۲-۳. تحلیل و تطبیق رمان‌های دیستوپایی تهران مخوف و سرگذشت ندیمه

- معرفی دو رمان تهران مخوف و سرگذشت ندیمه

شمار زیادی از آثار نویسندگان در عصر معاصر را می‌توان ذیل ادبیات پلیدشهری دسته‌بندی کرد که این امر حاکی از فوران نگاه بدبینانه‌ای است که انزجار انسان اندیشمند معاصر را نسبت به دنیای مترقی پیرامونش نشان می‌دهد. دو رمان تهران مخوف (The Terrible Tehran) و سرگذشت ندیمه (The Handmaids Tale) از جمله رمان‌هایی هستند که بسیاری از ویژگی‌ها و مؤلفه‌های دیستوپایی را می‌توان در آن‌ها مشاهده کرد. تهران

مخوف اولین رمان اجتماعی فارسی از مرتضی مشفق کاظمی (متولد ۱۲۸۱ ش) است. این رمان روایت‌گر زندگی طبقات مختلف اجتماعی در اواخر دوره قاجار و تصویری از اوضاع تهران در زمان مشروطه است. مشفق کاظمی در این اثر، شرحی از فساد سیاسی و تباهی اخلاقی آن دوران را در اختیار خواننده قرار می‌دهد. در آن عصر دستگاه اداری قاجار بر اثر دخالت‌های بیگانگان، شورش‌های محلی، قیام‌های ملی‌گرایان و ضعف اقتصادی به مرز ازهم‌پاشیدگی رسیده بود. مشفق کاظمی در تهران مخوف، شهر تهران را به عنوان شهری سراسر پلیدی و فساد ناشی از جامعه و حاکمان، معرفی می‌کند و شرحی از فساد سیاسی و تباهی اخلاقی آن دوران را در اختیار خواننده قرار می‌دهد. تهران، شهر روسپی‌ها و پانداها، شهر رجال متمول، شهر شخصیت‌های پلید، شهر بی‌مقصد، شهر احتیاط و شهر ترس است. هدف از ترسیم چنین فضایی از شهر، انتقاد از شاهان قاجاری و فساد و پلیدی اشراف‌زاده‌های قاجاری است. یکی از محققان می‌گوید: مشفق کاظمی در این رمان موقعیت وحشت‌بار شهر تهران در آستانه کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ را به همراه طرح مسائلی نظیر ناراحتی و نکبت و نفوذهای نامشروع، هرزگی، جلفی، یأس و نگرانی، رشوه‌خواری، خیانت و مسائل مربوط به زنان تصویر کرده است. (آژند، ۱۳۷۳: ۱۵)

ظهور ادبیات پلیدشهری در جهان غرب با «۱۹۸۴» اثر جورج اورول همراه است که «مارگارت اتوود» نویسنده کانادایی در نگارش رمان «سرگذشت ندیمه» (۱۹۸۵) از این کتاب الهام گرفته است. سرگذشت ندیمه، یک ویران‌شهر، یک جامعه پادآرمانی و دیستوپیای سیاه و مملو از خشونت است. این داستان، نوع بسیار متفاوتی از پادآرمان‌شهر آمریکایی را ارائه می‌دهد که در آن یک دیکتاتوری مسیحی منحرف و بنیادگرا کنترل کشور را به دست گرفته است.

در این داستان، حکومتی به نام «گیلاد» در بخش‌هایی از کشور آمریکای امروزی به قدرت رسیده است و یک رژیم بنیادگرای مسیحی را به وجود آورده که با زنان همچون دارایی‌های دولت رفتار می‌کند. گیلاد توسط یک حکومت تئوکراتیک (=حکومت دینی) اداره می‌شود. این داستان روی زنانه تمرکز دارد که در زندگی هیچ حق و حقوقی ندارند.

داستان حول محور ندیمه‌هایی شکل می‌گیرد که چیزی به نام آزادی فردی برای آنان تعریف نشده‌است، مدام تحت نظر هستند، از حق خواندن و نوشتن محروم هستند، حق مالکیت و یا حرف زدن برای آن‌ها وجود ندارد.

اتوود از مکانی به نام گیلااد سخن می‌گوید که سراسر پلیدی و وحشت است: «در دروازه اصلی شهر اجساد از قلاب آویزانند. قلاب‌ها را در آجرهای دیوار به همین منظور کار گذاشته‌اند. از بعضی‌هایشان جسدی آویزان نیست. قلاب‌ها مثل ابزار برای افراد غیر مسلح هستند. هولناک‌تر از همه کیسه‌های روی سرشان است، هولناک‌تر از آنچه چهره‌هایشان می‌توانست باشد.» (اتوود، ۱۳۸۲: ۵۲)

نکته قابل تأمل دربارهٔ دو رمان، اختلاف زمانی زیاد تألیف آنهاست که سبب شد تا این دو اثر از لحاظ ساختاری و تکنیک داستان‌پردازی از یکدیگر متفاوت باشند. رمان سرگذشت ندیمه در سال ۱۹۸۵ منتشر شده، توانسته دو بار جایزه «من بوکر» را کسب کند. این رمان از لحاظ زمان تألیف با رمان تهران مخوف که در سال ۱۳۰۵ منتشر شده است، حدود ۶۰ سال اختلاف دارند. تهران مخوف از نظر نحوهٔ شخصیت‌پردازی ساده‌تر و از نظر تکنیک داستان‌پردازی و سبک نگارش ضعیف است. عمده ضعف ساختاری تهران مخوف به این دلیل است که این رمان، اولین رمان اجتماعی در ایران است و کمبود الگو بخصوص در رمان‌های اجتماعی به‌عنوان یک نوع ادبی، نویسنده را با محدودیت‌ها و ضعف‌هایی مواجه کرده‌است؛ در صورتی که سرگذشت ندیمه که سال‌ها بعد از تهران مخوف نوشته شده‌است، دارای ساختاری اصولی و داستان‌پردازی منسجم است. اتوود برای تألیف کتاب خود با مجموعه آثار اجتماعی قوی نظیر «قلعه حیوانات» یا «دنیای قشنگ نو» آشنایی داشته‌است که آثاری شناخته‌شده در ژانر دیستوپیا محسوب می‌شدند. او با تأسی از چنین الگوهای رمان خود را با ساختاری منسجم و هدفمند نگاشته‌است.

هر دو رمان مورد مطالعه، انتقادی آشکار بر سیاست و رژیم‌های توتالیتر هستند، نقدی بر شرایط اجتماعی یا نظام‌های سیاسی موجود که مضامین متفاوتی را شامل می‌شوند؛ مضامینی نظیر فساد در ساختار سیاسی و جامعه توتالیتری، تکنیک‌های کنترل و پروپاگاندا، سانسور، جنگ و کودتا، انطباق اجتماعی و فمینیسم و مسأله زنان. در ذیل سعی می‌شود،

این بن‌مایه‌های تکرار شونده در آثار مورد مطالعه یعنی؛ رمان تهران مخوف و رمان سرگذشت ندیمه مورد تطبیق و تحلیل قرار گیرند.

۲-۳-۱. فساد سیاسی، جامعه توتالیتر

دولت‌ها و جوامع از طریق کنترل و مقررات خود بر شهروندان، نقش بزرگی در ادبیات دیستوپیایی ایفا می‌کنند. در جوامع دیستوپیایی شخصیت یا گروهی از افراد بی‌کفایت حضور دارند که قادر به اداره جامعه نیستند ولی مدعی هستند که در پی ایجاد جهانی بهتر هستند. در چنین جوامعی فساد رواج پیدا کرده و اثرات نامطلوب اجتماعی و اقتصادی آن می‌تواند گسترده باشد.» (Mauro 1995; Tanzi and Davoodi 1998)

«توتالیتریزم یا تمامیت‌خواهی، (به فرانسوی: Totalitarisme) صفت رژیم‌هایی است که با استفاده از قدرت و با اصل ایجاد وحشت در جامعه، در کلیه امور اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و آموزشی به شکلی انحصاری و با ایجاد فضای خفقان، دخالت می‌کنند.» (آرنت، ۱۴۰۰: ۵۹) رمان‌های دیستوپیایی تهران مخوف و سرگذشت ندیمه به پتانسیل بشر که در جهت پلیدی‌ها صرف می‌شود، می‌پردازند؛ پتانسیلی برای برهم‌زدن تعادل، قرار گرفتن در مسیری نادرست، ساخت جامعه‌ای به دور از برابری و کمال و بی‌توجهی به شهروندان.

اولین ویژگی مورد بحث در تحلیل و تطبیق آثار مورد مطالعه ساختارهای سیاسی است؛ به‌ویژه عملکرد رهبران و فرماندهان جوامع دیستوپیایی و فساد در ساختار سیاسی که شامل دیکتاتوری، فساد و تبانی در دوایر دولتی و حکومت نظامی می‌شود و نتیجه آن جامعه توتالیتری و تمامیت‌خواه است. در سراسر رمان‌های تهران مخوف و سرگذشت ندیمه مشاهده می‌شود که ایده‌های توتالیتر در ذهن صاحب منصبان ریشه دوانده است و این ایده‌ها پیامدهای ناخوشایندی برای شخصیت‌ها و مردمان حاضر در رمان به‌همراه داشته است. در ذیل مهم‌ترین مؤلفه‌های فساد سیاسی جامعه توتالیتر که اساسی‌ترین مصداق‌های جوامع ادبیات پلیدشهری نیز محسوب می‌شوند، در رمان‌های تهران مخوف و سرگذشت ندیمه تحلیل و بررسی خواهند شد:

۲-۳-۱. فساد در دوائر دولتی

ساختار سیاسی جامعه دیستوپایی بر اساس زد و بندهای نامشروع و رشوه‌گرفتن، طراحی می‌شود و افراد بر حسب ثروت، مقام‌های دولتی و سیاسی را کسب می‌کنند. «فساد، که معمولاً به عنوان سوءاستفاده از قدرت عمومی برای منافع خصوصی تعریف می‌شود، می‌تواند انگیزه‌هایی را که مردم در رابطه با فعالیت‌های انقلابی و خشونت با آن مواجه هستند، با کاهش هزینه‌ها و افزایش منافع تغییر دهد.» (Gillanders & van der Werff, 2020: 1) فساد اداری، به عنوان یک آسیب اجتماعی باعث کاهش رشد و توسعه اقتصادی، افزایش شکاف طبقاتی و فقر، افول سرمایه اجتماعی و کاهش مشروعیت دولت می‌شود. در نظام اداری که فساد سازمان یافته دارد، سرمایه‌گذاران می‌دانند به چه کسی رشوه دهند و چه چیزی در قبال رشوه به دست آورند و این از ویژگی بارز ارگان‌های دولتی در حکومت توتالیتری و پلیدشهری است.

در رمان تهران مخوف، مشاهده می‌شود شخصیت‌های ثروتمند با دادن رشوه‌های کلان، مقام‌های مهم حکومتی را به دست می‌آورند. یکی از این شخصیت‌ها «علی اشرف خان» است که از هر طریق ممکن ولو با دراختیار قراردادن همسر خود به صاحب منصبان، سعی دارد به جایگاه بالاتری برسد. (مشفق کاظمی، ۱۳۰۳ ج ۱: ۵۰) یکی دیگر از این شخصیت‌ها «ف... السلطنه» است که از ثروتمندان آن دوره محسوب می‌شود. او از فساد موجود در دواير دولتی، استفاده و مقام مهم حکومتی را کسب می‌کند. در رمان آمده است:

«آقای ف... السلطنه که خود چیزی نداشت، اما در اثر یک سلسله پیشامدهای مساعد و نامشروع حالا ثروت‌های هنگفتی به دست آورده است. چنانکه در سال، بیش از بیست هزار تومان درآمد کسب کرده بود. هم ثروت سرشاری به دست آورده و با دادن رشوه زیاد و تشبثات گوناگون مقام مهمی را نیز در یکی از وزارتخانه‌ها اشغال کرده...» (همان: ۱۵)

رمان سرگذشت ندیمه نیز فساد در دوائر دولتی را بازتاب می‌دهد. فسادی که در ارگان‌های دولتی اتفاق می‌افتد از موقعیت بالای صاحب منصبان ناشی می‌شود. ثروتمندان

به صورت غیرمجاز و تنها با دادن رشوه به مراکز نگهبانی و بازرسی (پلیس)، محموله‌های خود را جا به جا می‌کنند. نمونه ذیل از زبان راوی این مسأله را به خوبی روشن می‌کند:

«وقتی کامیون‌های سیاه به پست ایست و بازرسی می‌رسند، بدون مکث از آن‌ها می‌گذرند. نگهبان‌ها خطر واری درون آن‌ها، جستجو یا شک کردن به اعتبار صلاحیت آن‌ها را به جان نمی‌خرند؛ زیرا پول‌های کثیفی میان رئیس‌هایشان رد و بدل شده است. هرچه که فکر کنند، تفاوتی ندارد.» (اتوود، ۱۳۸۲: ۳۶)

۲-۳-۱-۲. سرکوب آزادی خواهان و مخالفین

مقوله دیگر سرکوب آزادی خواهان و مخالفین است. آزادی تفکر و اندیشه از طبیعی‌ترین و اصیل‌ترین حقوق هر فرد از افراد جامعه بشری است و زیربنای بسیاری از تحولات سیاسی و اجتماعی و فرهنگی به‌شمار می‌رود. براین اساس هر فردی می‌تواند درباره هر موضوعی که بخواهد فکر کند بدون آنکه کسی حق داشته باشد افکار و عقاید او را کنترل یا محدود نماید؛ اما در پلیدشهر عکس آن اتفاق می‌افتد. برخورد سخت‌گیرانه و بی‌رحمانه با مخالفان حکومت و عدم مدارا با مخالفین و معترضان از ویژگی عمده حکومت توتالیتر در ادبیات پلید شهری می‌باشد. در ذیل به نمونه‌هایی از سرکوب آزادی خواهان در رمان تهران مخوف اشاره می‌شود: «شخصیت «رفیق ج» در داستان شخصیتی آزادی‌خواه است که دغدغه وطن دارد و معتقد است که رشته زندگی یک ملت نباید در دست عده‌ای محدود بماند.» (مشفق کاظمی، ۱۳۰۳ ج ۱: ۱۶۳) اما در ادامه داستان به او فرصت مطالبه‌گری نمی‌دهند و طی عملیاتی او را سرکوب و به قتل می‌رسانند. آخرین جملات این شخصیت قبل از مرگش گویای این واقعیت است: «در آخرین دقیقه چشمانش را باز کرد و با صدای ضعیفی گفت: آخر کار خود را کردند، هم ما را از میان بردند و هم خائنین را نجات بخشیدند» (همان: ۱۷۹). در همین کتاب آمده است «آزادی طلبان ماه‌ها در زندان‌های تنگ و تاریک به سر می‌بردند و از آتش کشک و هوای کثیف محبس‌ها در تهران و ولایات برخوردار می‌شدند.» (همان: ۱۶۸)

در رمان سرگذشت ندیمه نیز با صحنه‌هایی از سرکوب آزادی خواهان مواجه‌ایم. تعدادی آزادی‌خواه زمانی که می‌بینند که با شکل‌گیری حکومت جدید، قوانین جدید و ظالمانه‌ای وضع می‌شود، در صدد اعتراض برمی‌خیزند:

«آزادی خواهان راهپیمایی هم راه انداختند، [...] به محض شروع راهپیمایی، همین که باخبر می‌شدند ارتش پلیس یا هر نیروی دیگری که بود، به رویشان آتیش می‌گشاید، راهپیمایی متوقف می‌شود. چندجا هم منفجر شد، دفاتر پست و ایستگاه‌های پمپ بنزین.» (اتوود، ۱۳۸۲: ۲۷۰).

۲-۳-۱-۳. تحجرگرایی

مقوله آخر تحجرگرایی است. پلیدشهر با هرگونه تغییر، نوگرایی و تعادل مقابله می‌کند و جامعه توتالیتر دیستوپایی سعی در عقب مانده نگه داشتن جامعه و مردمان آن را دارد؛ ازین رو تعصب و جهل را ترویج می‌دهند. اندیشه‌های متحجرانه پیامدهای بسیار خطرناکی برای جامعه و زندگی اجتماعی به وجود می‌آورد. رمان تهران مخوف به وضوح تحجرگرایی، عدم انعطاف در عقاید و افکار واپس‌گرایان و اعضای احزاب را بیان می‌کند. یکی از اعضای احزابی که سعی در عقب مانده نگه داشتن مردم در جهت اهداف سیاسی داشتند، جوانانی را که دم از تجدد و تغییر می‌زنند، بی‌مایه و بی‌تجربه می‌خواند و می‌گوید: «بنده به هیچ وجه با جوانان فرنگ رفته و بی‌مایه و بی‌تجربه که دائماً دم از تجدد و تغییر رسوم و آداب ملی ما می‌زنند و پیش گرفتن یک چنین رویه را بهترین راه حصول به ترقی و تعالی کشور می‌دانند، موافق نیستم؛ زیرا به عقیده بنده تجدد یک نوع انقلاب است و انسان عاقل باید از هر انقلابی بهره‌برد که ممکن است خیلی گرفتاری‌ها پیش آورد. بنده به تجدید و تجدد فقط در یک مورد اعتقاد دارم که آن هم راجع به همخوابه و تجدید فراش است...» (مشفق کاظمی، ۱۳۰۵ ج ۲: ۳۱۷)

در سرگذشت ندیمه نیز تحجرگرایی و مبارزه با اندیشه نوین مشهود است. «أفرد» شخصیت اصلی داستان عنوان می‌کند: «نگران اوج گرفتن خیالمان هستند، نگران راه‌های جدیدی که فقط در درون آدم باز می‌شوند و به انسان روحیه اندیشیدن و برتری می‌دهند.» (اتوود، ۱۳۸۲: ۱۴) دربخشی دیگر نیز در مورد نابود کردن مجله‌هایی که موضوعشان استحاله و تغییر بود، یعنی همان مجله‌هایی که تجدد، احتمالات و امکانات بی‌پایانی را پیش پا می‌گذاشتند، سخن به میان آمده است. (همان: ۲۳۵-۲۳۶)

۲-۳-۲. تکنیک‌های کنترل

بدون داشتن جامعه‌ای باثبات، حاکمان پلیدشهر قادر به جلوگیری از انحراف و اعتراض مخالفین نیستند؛ ازین رو برای محافظت در برابر چنین حملاتی، حاکمان از تکنیک‌هایی

برای کنترل استفاده می‌کنند. در ادبیات پلید شهری، بقای دولت تنها به کنترل رسانه‌ها و جریان اطلاعات وابسته است و تمایل به اعمال محدودیت‌های اجتماعی شدید بر زندگی شخصیت‌ها است؛ درحالی‌که جوامع آرمان‌شهری به دنبال دستیابی به هماهنگی اجتماعی هستند.

کنترل در ادبیات دیستوپایی از طریق کانال‌های مختلفی اعمال می‌شود: «تکنیک‌هایی مانند تبلیغات و پروپاگاندا (=تبلیغات سیاسی)، سانسور، دسترسی آسان به مواد مخدر و سودجویی حاکمان پلیدشهری از این موضوع و خشونت که از این طریق توده‌ها و مخالفین را مهار کنند و به افراد فرم و شکل دلخواه خود را دهند تا معیارهای جامعه را برآورده کنند.» (Gerhard, 2012: 2) هرچند نمود هر چهار تکنیک در هر دو رمان منتخب نمود یافته است. نمونه استفاده از مواد مخدر در (مشفق کاظمی، ۱۳۰۳ ج ۱: ۴۳ و ۱۹۷؛ اتوود، ۱۳۸۲، ۱۰۹، ۶۰ و ۱۶۲) و خشونت در (مشفق کاظمی، ۱۳۰۳ ج ۱: ۱۳۲-۱۳۴؛ همان: ۱۳۰۵ ج ۲: ۲۷۱ و ۲۷۲؛ اتوود، ۱۳۸۲: ۲۶، ۴۲، ۵۲، ۱۴۱، ۴۱۷-۴۱۸) قابل مشاهده است ولی برای پرهیز از اطالۀ کلام در ذیل به تکنیک تبلیغات و پروپاگاندا (=تبلیغات سیاسی) و سانسور اشاره می‌شود:

۲-۳-۱. پروپاگاندا (تبلیغات سیاسی)

پروپاگاندا اطلاعات هماهنگ و جهت‌دار برای بسیج افکار عمومی و دادن اطلاعات با هدف تأثیر جهت‌دار بر مخاطب است. اطلاعاتی ویژه با ماهیت مغرضانه یا گمراه‌کننده که برای ترویج یا تبلیغ یک هدف یا دیدگاه سیاسی خاص استفاده می‌شود. (آرنت، ۱۴۰۰: ۱۳۵) «پروپاگاندا برای آن که کارآمد باشد، پیوسته باید فکر و تصمیم را دور بزند. از این رو، افراد به گونه‌ای هدایت می‌شوند که بدون در نظر گرفتن همه اعتقادات و باورهای خویش، در امور سیاسی و اجتماعی خط مشی خاصی را دنبال کنند.» (Ellul, 1973: 25) هدف پروپاگاندا کنترل افکار عمومی در جهت رسیدن به منافع عامل پروپاگاندا است. بدین‌رو، افکار عمومی جامعه هدف بستر کمپین پروپاگاندا را تشکیل می‌دهد. (بی‌ریا، ۱۳۹۷: ۲۷)

تبلیغات و یا پروپاگاندا عبارت است از تلاش حکومت برای دستکاری باورها، نگرش‌ها یا اعمال دیگران با استفاده از هر آنچه که می‌تواند بر مردمان یک سرزمین تأثیر بگذارد. مبلغان، هدف یا مجموعه‌ای از اهداف مشخص دارند. برای دستیابی به اهدافشان، آنها عمداً حقایق، استدلال‌ها و نمایش نمادها را انتخاب می‌کنند و آنها را به روشی که فکر می‌کنند بیشترین تأثیر را خواهند داشت ارائه می‌کنند. دین و مذهب از کارآمدترین روش‌ها و نمادهای پروپاگاندا می‌باشد. «در میان رژیم‌های توتالیتر، توتالیترسم دینی خطرناک‌ترین نوع حکومت است. چنین نظامی با استفاده از دین رفتار سرکوب‌گرانه خود را مشروع جلوه داده، از اعتقادات مردم جهت پیشبرد منافع خود استفاده می‌کند.» (آرنت، ۱۴۰۰: ۱۵۴)

در رمان‌های تهران مخوف و سرگذشت ندیمه از تبلیغات استفاده شده‌است تا مرتباً در مورد وضعیت موجود به شهروندان دروغ بگویند و بهترین گزینه برای تبلیغات؛ یعنی دین را نشانه می‌گیرند. در لایه‌های رمان تهران مخوف، نفوذ تبلیغات سیاسی از طریق ترویج مفاهیم مذهبی تفسیر شده و خرافات در جهت شست و شوی مغزی عوام و کنترل عقاید و آگاهی مردم جامعه، محسوس و قابل مشاهده است. مردمان حاضر در رمان تهران مخوف چنان تحت تأثیر پروپاگاندا هستند که مذهب و دین تحریف شده و به دور از حقیقت را مبنای زندگی خود قرار می‌دهند و این گونه است که صاحبان قدرت از این راه طبق خواسته‌های پلیدشان حکومت می‌کنند. این تبلیغات سیاسی-مذهبی در مجالس روضه توسط ملاحی دروغین شکل می‌گیرد و مردم را به خرافات و نادانی تشویق می‌کنند:

«...اینان از گرمی روضه آخوند ملاحیدر و شور منبر آقا شیخ جعفر می‌گفتند و از حکم اخیر رئیس-الوزرا که برای حفظ شرافت ملی و پنهان داشتن عصمت و ناموس مملکت از چشم خارجیان صادر شده است صحبت می‌داشتند که چادر و چاقچور پوشیدن زنان را طی اعلامیه بالا بلندی از واجبات شمرده بود، در این میان یکی از آنان با حرارت تمام می‌گفت: حقیقتاً اگر این چند نفر باغیرت هم از دنیا بروند کار و بار مملکت دیگر زار است و در جهنم به روی همه باز!» (مشفق کاظمی، ۱۳۰۳ ج ۱: ۷۵) نمونه زیر نیز در این مورد قابل تأمل است:

«...دیگر چنین خطایی نخواهم کرد امروز حضرت آقا در بالای منبر به کنایه می‌فهماند که شادی کردن بر توقیف محبوسین که از صاحب منصبان هستند حرام بوده و فاعل در زمره کفار حربی محسوب می‌شود! بیچاره بازاری مغزش تکان خورده و به اندازه‌ای تحت تأثیر گفته‌ی روضه‌خوان واقع شده بود که با ساده لوحی، شادی کردن بر زندانی شدن اربابان را کفر دانسته و استغفار می‌کرد و برای شستن گناه خود مصمم شده بود کورکورانه هر اقدامی را که سیاستمداران بزرگ دستور دهند اطاعت کند...» (همان: ۸۸). در باب پروپاگاندا در تهران مخوف نمونه‌های زیادی وجود دارد. (ر.ک. همان: ۱۶۷-۱۶۸، ۲۱۹ و ۳۰۲-۳۰۴)

این شواهد نشان می‌دهد که در جامعه‌ای سرشار از پلیدی، خصیصه اصلی سیاستمداران آن جامعه، تظاهر و ریاکاریست و هر آنچه را که در باور عامه مقدس است، دستاویزی برای تحقق منافع خود قرار می‌دهند. تصویری که از دین‌داران در تهران مخوف ارائه می‌شود، مردمانی هستند مؤمن‌نما، سرشار از پلیدی و حامی ظالمان حکومتی که عوام‌فریبی، دنیاپرستی و پول‌پرستی مهم‌ترین خصیصه آنان است.

تبلیغاتی که گیلید در داستان ندیمه به کار می‌برد، با هدف تنزل دادن ارزش زندگی قبلی و تشویق کنیزان به موافقت و تأیید حکومت است. دولتمردان گیلید از داستان‌های انجیل، تفسیرهایی انجام داده‌اند که در راستای اهدافشان کارآمد باشد. «أفرد» شخصیت اصلی داستان از این تفاسیر دروغین آگاه است ولی برای اثبات این کذب نمی‌تواند اقدام مؤثری انجام دهد. او می‌گوید: «می‌دانستم که این جملات اخیر را خودشان به کتاب مقدس اضافه کرده‌اند، می‌دانستم که دروغ است و آن‌ها بعضی جملات را برای کنترل و فریب ما جا انداخته‌اند اما هیچ راهی برای اثباتش نبود.» (اتوود، ۱۳۸۲: ۱۳۷) در این رمان مقدس‌مآبی در رفتار «عمه‌ها» (عمه لیدیا، ریتا و کورا) که مربی و پلیس ندیمه‌ها هستند، همچنین در رفتار فرماندهان و همسران فرمانده به‌طور واضح مشهود است و افزون بر آن نتیجه پروپاگاندا را که ریاکاری و سوء استفاده است، نیز بیان می‌کند. عمه‌ها که از راویان انجیل هستند و از عطفوت سخن می‌گویند و دائماً در حال برگذاری مراسم دعا و انجیل خوانی هستند، اغلب اوقات ندیمه‌ها را کتک می‌زنند یا به‌شدت مجروح و معلول می‌کنند. این رویکرد آن‌ها در برابر

ندیمه‌ها، گاهی جنبه سادیستیک (= لذت از آزار دیگران) به خود می‌گیرد اما در کمال تعجب همچنان با ایمان و اعتقاد به کارشان ادامه می‌دهند. فرماندهان در ظاهر خود را معتقد نشان می‌دهند اما از انجیل استفاده ابزاری می‌کنند و در نهایت همسرانشان در مراسم دعا به گریه و دعا خواندن تظاهر می‌کنند. (همان: ۲۷)

۲-۳-۲. سانسور

یکی از پیامدهای تحمیل کنترل اجتماعی در پلیدشهر، استفاده دولت از سانسور برای ترویج ایدئولوژی سیاسی خود است. «سانسور یک نوع نظارتی است که عمدتاً توسط مقام‌های مؤثر و صاحب نفوذ صورت می‌گیرد. این عمل دارای روش‌هایی است که عمده‌ترین آنها روش پیشگیری و روش پیگیری است.» (معصومی، ۱۳۹۰: ۱)

در جامعه پلید و در ادبیات پلیدشهری هر بخشی از کتاب، فیلم، اخبار، روزنامه و ... که ناپسند، غیرقابل قبول یا تهدیدی برای امنیت جامعه تلقی شود، سرکوب و ممنوعیت آن‌ها صادر می‌شود. این کنترل نیز مانند تبلیغات سیاسی، به‌عنوان وسیله‌ای برای نظارت بر عملکرد جامعه عمل می‌کند. سانسور یک وسیله کنترل غیرتهاجمی است اما ابزاری است که برای نظارت کاربرد دارد: «سانسور یک وسیله کنترلی قدرتمند است؛ زیرا مأموران حکومتی نه فقط کتاب‌ها؛ بلکه ایده‌ها را می‌سوزانند.» (Jeanie: 2007, 87)

در رمان تهران مخوف، از سانسور برای کنترل مردم و برای مقابله با افزایش آگاهی آنان استفاده شده است. زمانی که انگلیسی‌ها برای کمک به کودتاچیان وارد ایران شده، در شهرهای شمالی ساکن بودند، حکومت برای کنترل مردم واقعیت‌ها را مخفی و روزنامه‌ها را سانسور می‌کرد. روزنامه‌ها در این راستا برای جلوگیری از دل‌نگرانی مردم، اخبار کذب را منتشر می‌کردند و هر از گاهی اعلام می‌کردند که قشون ایران به موفقیت‌های تازه‌ای در مقابله با انگلیسی‌ها دست یافته است. از زبان راوی آمده است: «روزنامه‌ها هم هر روز زیر عنوان ابلاغیه وزارت جنگ به دروغ خبر پیشرفت مثنی قشون را می‌داد که دولت با خون جگر تهیه کرده و به شمال فرستاده بود تا از نگرانی بی‌حد و حصر مردم تا اندازه‌ای بکاهد» (مشفق کاظمی، ۱۳۰۳: ۱: ۷۰). در این دوران اغلب روزنامه‌ها توقیف شده بودند و مدیران آن‌ها در ازای گرفتن پول

اخباری کذب منتشر می کردند: «روزنامه‌ها همه توقیف شده بود و جز دو جریده انتشار نمی یافت که یکی قطع کوچک داشت و مدیرش همین که اضافه حقوقی دریافت کرد، رئیس‌الوزرا وقت را اولین ادیب مملکت خواند و به دولت لقب کابینه نجات داد...» (همان: ۱۶۷)

در سرگذشت ندیمه اخبار به عنوان نمونه‌ای از یک تهدید بسیار جدی برای جامعه توتالیتری است و از این رو با سانسور و نظارت شدید همراه است. «أفرد» در واگویه‌هایش این مسأله را بازگو می کند: «چه کسی می داند ذره‌ای از این اخبار واقعیت دارد یا خیر؟ [...] آن‌ها فقط تصاویر پیروزی‌هایشان را نشانمان می دهند نه شکست‌هایشان. احتمالاً مردک اخبارگو بازیگر است.» (اتوود، ۱۳۸۲: ۱۲۷) در جای دیگر از زبان أفرد آمده است: «روزنامه‌ها سانسور می شدند. بعضی-هایشان بسته شدند. می گفتند به دلایل امنیتی است.» (همان: ۲۶۲)

۲-۳-۳. جنگ/کودتا

همانطور که در بخش مقدمه همین جستار گفته شد، ایجاد روایت دیستوپیایی با شروع جنگ جهانی اول آغاز شد و پس از جنگ جهانی دوم تشدید شد؛ در نتیجه جنگ و کودتا از مضامین اصلی ادبیات پلیدشهر به شمار می روند. جنگ بزرگ‌ترین عامل در تبدیل آرمان‌شهر به پلیدشهر است و عمیق‌ترین تأثیرات را در روح و جسم اعضای جامعه می گذارد: «جنگ از دیدگاه روان‌شناسی به اختلال روانی، استرس، اضطراب و ترس، نفرت، سوءظن و حسادت، مکر، اسارت و گاهی حتی مرگ نیز می انجامد.» (خراسانی و میرشکار، ۱۳۹۶: ۱) جنگ عمل خشونت باری است که هدفش وادار کردن حریف به اجرای خواسته طرف مقابل است. (عبدی، ۱۳۹۵: ۴) جنگ‌ها غالباً به سود قدرتمندان حاکم و افرادی محدود است. جنگ‌ها افزون‌بر ایجاد تعارضات، می توانند کنش‌های جدیدی را در اجتماع پدید آورند: «در تاریخ بشری، نبردهای خونین بسیاری برای به دست آوردن قدرت روی داده که معمولاً جز ارضای حس برتری‌طلبی و کسب غنایم برای اشخاصی محدود و قدرتمندان حاکم، نفع دیگری برای دو طرف درگیر در آن نداشته است. اما این نبردهای برتری‌جویانه، سبب ظهور تخاصمات، تعارضات و کنش‌های جدیدی در اجتماع

می‌شدند» (توکلی، ۱۳۸۶: ۳) یکی از محققان دربارهٔ پیامدها و کنش‌های اجتماعی پس از جنگ می‌گوید:

کاهش جمعیت منطقه بر اثر برخوردهای نظامی، قحطی، گرسنگی، کمبود مواد غذایی و گسترش بیماری‌های مسری از پیامدهای مستقیم جنگ است. کاهش نیروی انسانی که یکی از پایه‌های رشد اقتصادی است، تأثیر بلندمدتی بر بهبودنیافتن اقتصاد منطقه پس از پایان جنگ می‌گذارد. (رعنایی، ۱۳۹۶: ۲۰)

در رمان تهران مخوف، کودتا و فضای آشفته در سال‌های سقوط تهران در مقابل قزاق‌ها بر وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جاری در آن زمان و خلیات مردم آن زمان تأثیری بسزا داشته است. عقب‌ماندگی، جهالت، فساد، فقر، وحشت، تفرقه و بیگانه‌پرستی، ناامیدی و تشویش از ثمرات این آشفتگی‌ست. مشفق کاظمی دربارهٔ ترس و اضطراب مردم تهران از هجوم یاغیان می‌گوید: «فضای کوچه و خیابان‌ها را گرد و خاک زیادی فراگرفته بود ولی آن روزها دیگر مردم تهران به کثافت شهر زیاد توجه نداشتند و هرروز در روزنامه‌ها به دستگاه بلدیة حمله نمی‌کردند؛ زیرا ناراحتی فکری دیگری گریبان‌گیرشان شده و آن وحشتی بود که از خطر هجوم یاغیان به تهران داشتند.» (مشفق کاظمی، ۱۳۰۳ ج ۱: ۶۹-۷۰) همچنین دربارهٔ شرایط ناگوار کشور پس از اشغال انگلیسی‌ها در بحبوحهٔ جنگ جهانی دوم چنین آمده است:

«قشون انگلیس عده‌ای از شهرهای ایران را اشغال کرده و هم قسم مداخلات غیرمشروع در امور می‌نمودند، نظمی و پلیس‌های مخصوصی بودند که در شهرها تأسیس و از میان جوانان بی‌علاقه به وطن با حقوقی گزاف استخدام کرده بودند. این قشون اجنبی و ایرانیان بیگانه‌پرست با خشونت با مردم رفتار و به آنان در وطن خودشان هرگونه آزار می‌دادند.» (مشفق کاظمی، ۱۳۰۳ ج ۱: ۱۶۷)

در رمان سرگذشت ندیمه نیز به این مورد اشاره شده و تأثیر کودتا بر مردم بیان شده است. «افرد» شخصیت اصلی و راوی داستان در مورد فضای آشوب زده و خفقان‌آور گیلاد بعد از کودتا می‌گوید:

«آن روزها سیگارم بیشتر شده بود، به خاطر فشارهای عصبی، می‌شد جو آشوب‌زده کودتا را حس کرد...» (اتوود، ۱۳۸۲: ۲۶۳) نکتهٔ قابل تأمل آن است که در این رمان اغلب این زنان هستند که از کودتا متضرر شده‌اند. در حکومت گیلاد از وقوع کودتا، زمان زیادی نگذشته

است؛ بدین ترتیب تمام زنانی که در «داستان ندیمه» می‌بینیم، در آمریکا بزرگ شده‌اند، بسیاری از آن‌ها تحصیل کرده، مستقل، دارای مرتبه اجتماعی و مرفه بوده‌اند. با این وجود گیلا، زنان قرن بیست‌ویکم را از کار کردن منع می‌کند یا نهایتاً آنها را وادار می‌کند که بقیه زندگی‌شان را به‌عنوان پیشخدمت بگذرانند. قانون حکومت گیلا، زنان را از کار برکنار کرده، حق داشتن مال و اموال را نیز از آنان سلب کرده بود: «مدیر گفت: مجبورم به رفتن شماها تن بدم. بر اساس قانون حکومت جدید مجبورم.» (اتوود، ۱۳۸۲: ۲۶۵) او در ادامه می‌افزاید: «زن‌ها دیگه حق داشتن مال و اموال ندارند. قانون جدید.» (همان: ۲۶۸)

۲-۳-۴. انطباق اجتماعی

تنظیم رفتار فردی و گروهی برای انطباق با نظام حاکم بر هنجارها و ارزش‌ها در یک جامعه، طبقه یا گروه اجتماعی معین را انطباق اجتماعی می‌گویند. انطباق اجتماعی در فرآیند اجتماعی شدن و همچنین با کمک مکانیسم‌های کنترل اجتماعی که شامل فشار اجتماعی و تنظیم دولتی است، رخ می‌دهد. زمانی که تغییرات اجتماعی بر جنبه‌های مهم زندگی در دوره‌های زمانی نسبتاً کوتاه تأثیر می‌گذارد، سازگاری اجتماعی به‌طور فزاینده‌ای مهم می‌شود. به زعم باسو محقق هندی و استاد دانشگاه دوبلین ایرلند، انطباق اجتماعی یکی از نگرانی‌های جامعه معاصر است که ادبیات دیستوپیایی تمایل دارد آن را منعکس کند. (Basu, Broad, and Hintz, 2013: 1-5) سرکوب فردیت و خلاقیت از مهم‌ترین ویژگی‌های ادبیات دیستوپیایی و پلید شهری است که در فرآیند انطباق اجتماعی نمایان می‌شود. یکی از پژوهشگران ادبیات دیستوپیایی معتقد است: «انطباق در نوشته‌های دیستوپیایی معمولاً توسط یک سیستم ظالمانه اعمال می‌شود که در آن خلاقیت و فردیت سرکوب می‌شود و افراد از هرگونه تغییر دلسرد می‌شوند.» (Hintz & Ostry, 2003: 7) این پژوهشگر می‌افزاید: «انطباق اجتماعی این قابلیت را دارد که ابزاری قوی در دست جامعه باشد تا سطحی از یکنواختی اجتماعی را به‌وجود آورند. این یکنواختی نشان‌دهنده جامعه‌ای عاری از تضاد است و در این صورت است که حاکمان پلید، بدون مشکل و اعتراضی حکومت می‌کنند.» (همان: ۱۲)

انطباق با موضوع آزادی و تعیین سرنوشت مرتبط است؛ درحالی که انطباق، حق بیان را از افراد می‌گیرد، نوعی بردگی و سکوت و در نتیجه پذیرش به وجود می‌آورد و زمانی که افراد هرآنچه اتفاق می‌افتد را بپذیرند، انقلاب فرصتی برای موفقیت نخواهد داشت.

با تشریح نظام اجتماعی و بررسی مؤلفه‌های دیستوپایی در طول پژوهش، به تدریج آشکار می‌شود که یکی از اهداف اصلی مقامات در رمان‌های منتخب، دستیابی به سازگاری و انطباق اجتماعی است. رمان‌های مورد مطالعه دارای جوامعی با تطابقات اجتماعی هستند که با استانداردهای امروزی هرگز منطبق نیستند، اما در رمان به خوبی پذیرفته شده و گاه برای افرادی سودآور است. در هردو رمان قهرمان‌های داستان متوجه می‌شوند که تعارض می‌تواند به ایجاد تغییر و نتایج مثبت کمک کند، اما از نظر دولت با چنین رویکردی، چون هم‌نوابی اجتماعی به خطر می‌افتد، به شخصیت به عنوان تهدیدی برای جامعه نگریسته می‌شود و از این رو او را مورد خشونت و کنترل قرار می‌دهد تا جایی که انطباق اجتماعی در پلیدشهر حاکم می‌شود. در هردو رمان آموزه‌های انطباق افراد و گروه‌های اجتماعی، محیط مادی و معنوی را دستخوش تغییر کرد و به فرآیندی تبدیل شد که طی آن افراد به ناچار با آرمان‌های جامعه هماهنگ شده‌اند. شخصیت‌های داستان، در نهایت با اهداف دولت همسو شدند و دولت پلید در این راستا به یکی از مهم‌ترین اهداف خود که ایجاد باورمندی به «قناعت» در مردم است، دست یافته است؛ به گونه‌ای که مردمان به هرآنچه که دارند قانع و راضی‌ان، به مشکلات حکومت اعتراض نمی‌کنند و در اثر پذیرش انطباق اجتماعی یادگرفته‌اند جنبه‌های خاصی از جامعه را بپذیرند و خود را با شرایط موجود وفق دهند. در هردو رمان چنین کنش‌هایی از شخصیت‌های داستان به وضوح وجود دارد. رمان تهران مخوف با نوعی انطباق اجتماعی و پذیرش پایان می‌یابد.

«فرخ» بعنوان شخصیتی که در عرصه سیاسی بسیار فعال بود، در نهایت همانند اغلب مردم جامعه، انطباق اجتماعی را می‌پذیرد و خانه‌نشین می‌شود. او امیدوار می‌شود که منتقم حقیقی خودش عاقبت، کسی را خواهد فرستاد و شرّ دشمنان آزادی و اصلاحات را از سر این ملت محروم دور خواهد ساخت. (مشفق کاظمی، ۱۳۰۳ ج ۱: ۲۹۰)

در رمان سرگذشت ندیمه نیز مردمان گیلاد با انطباق اجتماعی و نوعی سازگاری به زندگانی خویش ادامه می‌دهند. به عنوان نمونه زمانی که «افرد» به همراه «افکلن» به خرید می‌رود و با تعدادی گردشگر ژاپنی رو به رو می‌شوند که با کنجکاوی به آنان نگاه می‌کنند، در پاسخ این سؤال مترجم که «گردشگران می‌پرسند شما خوشبختی؟» زمزمه-کنان می‌گوید:

«بله، ما خوشبختیم. باید چیزی بگویم. غیر از این چه می‌توانم بگویم؟ مجبور به پذیرفتن هستیم» (اتوود، ۱۳۸۲: ۴۸) با مشاهده چنین حالت منفعلی از شخصیت‌های داستان است که می‌توان گفت حکومت در ایجاد سازگاری و انطباق اجتماعی، به‌عنوان تدبیری که هدف آن انطباق شهروندی که در شرایط دشوار زندگی قرار دارد با قوانین و هنجارهای رفتاری پذیرفته شده در جامعه است، موفق عمل کرده‌است؛ چراکه در هر حال افراد با اهداف دولت هم‌سو شده‌اند.

۲-۳-۵. مسئله زنان و رویکردهای فمینیستی

اصطلاح فمینیسم در قرن نوزدهم ظاهر شد که به‌عنوان اولین موج فمینیستی، گروهی از زنان گرد هم آمدند تا برای حق رأی مبارزه کنند و در بخش سیاسی صدای خود را داشته باشند. موج دوم این جنبش در حدود دهه ۶۰ در ایالات متحده آغاز شد و زنان نه تنها برای حقوق سیاسی مانند رأی‌دادن، بلکه برای حقوق فردی و جمعی نیز مبارزه کردند و شروع به زیر سؤال بردن استانداردهایی نظیر زیبایی، بازار کار، حقوق و باروری کردند. در موج سوم فمینیسم، که ریشه‌های آن به دهه ۱۹۹۰ بازمی‌گردد، «زن جهانی» زیر سؤال رفت. به تبع آن زنان باهم بسیج شدند و جنبشی‌هایی انجام شد، زنان به دستاوردهای متعددی دست یافتند. زنان بعد از آن علاوه بر حق رأی توانستند از حقوقی مانند «استفاده از وسایل پیشگیری از بارداری، آموزش، آزادی اجتماعی و توانمندسازی جنسی» دست پیدا کنند. (Miranda & Barros, 2020: 7) پس از تحولات اجتماعی دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ و موجی از تأثیرات ساختارشکنی، داستان‌های پلیدشهری جنبه‌های اجتماعی و فمینیستی پیچیده‌ای پیدا کردند؛ (Baccolini & Moylan, 2003: 23) به گونه‌ای که عمده

ژانر پلیدشهری معاصر نشان‌دهنده قهرمان‌های زنی است که ادعای هویت خود را دارند و نقش یک عامل فعال را ایفا می‌کنند، آنها به دنبال زندگی بر اساس شرایط ایده‌آل خودشان هستند.

سارا دی محقق آمریکایی و همکارانش در مقاله‌ای تحت عنوان «شورش زنانه در داستان‌های دیستوپایی» (۲۰۱۴) بر نقش زنان جوان در ژانر دیستوپایی و پلیدشهری تمرکز می‌کنند، آنها استدلال می‌کنند که:

زنان جوان داستان‌های دیستوپایی در اواخر قرن بیستم و اوایل قرن بیست و یکم، تجسم حد و مرزی هستند که در دوران کودکی و بزرگسالی، فردیت و هویت خود را از دست می‌دهند و در حالتی از سازگاری و انفعال قرار می‌گیرند. آنها همچنین ممکن است به عنوان بازنمایی از تضادها، قدرت و ضعف، مقاومت و رضایت و به ویژه، امید و ناامیدی درک شوند. (Day &

(Green-Barteet & Montz, 2014: 17

فريتس، یکی از پژوهشگران ژانر پلید شهر و نویسنده آمریکایی، (۲۰۱۴) نیز استدلال می‌کند که نقش زنان جوان در ادبیات دیستوپایی جایگاه اصلی را به خود اختصاص داده است. او معتقد است:

قهرمان‌های زنی که در برابر نیروهای جوامع پلید و فاسد خود مقاومت می‌کنند تا هویت خود را بسازند، سرنوشت خود را شکل دهند و دنیایی را که در آن زندگی می‌کنند متحول کنند، در مرکز دیستوپیا قرار گرفته‌اند. در یک جامعه پلیدشهری دختران و زنان جوان تشویق می‌شوند تا شهروندانی فعال شوند و مدعی جایگاه خود در جامعه شوند. (Fritz, 2014: 34)

براین اساس می‌توان استدلال کرد که ادبیات دیستوپایی می‌تواند حاوی عناصری از شعارهای قدرت زنان باشد. فريتس می‌افزاید: عنصر و مؤلفه فمینیسم در ژانر پلیدشهری می‌تواند به‌ویژه دختران و زنان جوان را درگیر کند و آنها را تشویق کند تا کنترل زندگی خود را به دست گیرند و نشان دهد که دختران در ایجاد تغییرات اجتماعی یا سیاسی ضعیف و ناتوان نیستند. (همان: ۳۵)

جامعه پادآرمانی و دیستوپایی، روی زنان تمرکز ویژه‌ای دارد و به‌طور کلی زنان در رمان‌های دیستوپایی نقش پررنگی دارند و از این طریق در حقیقت اهمیت خانواده تبیین

می‌شود؛ همچنین به خوانندگان زن اجازه می‌دهد تا احساسات منحصر به خود و حتی قسمتی از وجود خود را در شخصیت‌ها ببینند و با آن هم‌ذات‌پنداری کنند و در نتیجه به ایجاد تغییر ترغیب شوند.

مارگارت اتوود به‌عنوان نویسنده برجسته ژانر پلیدشهری، با وارد کردن عناصر فمینیستی در داستان، ادبیات دیستوپیایی را غنی‌تر کرده است. نقش زنان در جامعه، اهمیت‌شان و کرامت زنان، مهم‌ترین مفاهیم مستتر در کتاب سرگذشت ندیمه است. گرایش‌های فمینیستی قوی او علاوه بر نقد جنگ و سیاست، نقش‌های جنسیتی زنانی را که در عصر خود کاملاً نادیده گرفته شده بودند، تبیین کرد و این چیزی است که اثر او را برجسته‌تر کرده است. جامعه دیستوپیایی که اتوود در رمان سرگذشت ندیمه معرفی می‌کند، هیچ‌گونه حق و حقوقی برای زنان در نظر نمی‌گیرد. چیزی به نام آزادی فردی برای زنان تعریف نشده است. زنان مدام تحت نظر هستند، نوشتن و خواندن و به‌طور کلی تحصیل برای آنها قدغن است، حق مالکیت و یا حرف زدن برای آنها وجود ندارد و نابودی هویت زنان یکی از اهداف آن است. نکته قابل تأمل دیگر در این زمینه، حضور مارگارت اتوود به‌عنوان نویسنده زن در ژانر دیستوپیایی می‌باشد. به‌نظر می‌رسد حضور زن به‌عنوان نویسنده در عرصه ادبیات داستانی، فرصت درک تازه‌ای از دنیای زنانه را به‌وجود آورده است. بهره‌گیری از بدن زن به‌مثابه ابزاری سیاسی، نابودی هویت، تسلیم طلبی یا منفعل بودن و تعرض جنسی برخی از مؤلفه‌های فمینیستی رمان‌های سرگذشت ندیمه و تهران مخوف به‌شمار می‌رود.

اتوود در سرگذشت ندیمه از زندگی شخصیت‌های زنی به نام‌های «اُفرد»، «جنین»، «سرینا جوی» و «مویرا» سخن می‌گوید. اُفرد قهرمان داستان، زنی است که هویت خود را از دست داده است. او به اجبار از خانوادهاش جدا شده و از دختر و همسرش بی‌خبر است با این وجود در پی آزادی و بازیابی هویت از دست رفته خویش است. (اتوود، ۱۳۸۲: ۱۵۹)

مویرا زنی است که در گذشته شخصیتی آزادی‌خواه و فعال حقوق زنان بوده‌است ولی

اکنون در مقابل اقدامات پلید حکومت گیلاد سر فرو آورده، به شخصیتی راضی و منفعل تبدیل شده است. (همان: ۳۷۷)

رمان سرگذشت ندیمه، جهانی خیالی و پادآرمان شهری را به نگارش درمی آورد تا از دشواری‌های زنان و تضییع حقوق آن‌ها بگوید. اتوود با این جهان خیالی می‌خواهد مخاطرات موجود در جامعه برای زنان را بازگو کرده و از این حقیقت که جامعه نسبت به زن نگاه ابزاری دارد، پرده بردارد. اتوود نشان می‌دهد که چگونه آن‌گاه که حکومتی تمامیت‌خواه قدرت را به دست گیرد، از هر بلایی صدها فاجعه درست می‌کند و معمولاً چطور زن‌ها در چنین سیستم‌هایی به عنوان اولین قربانی معرفی می‌شوند.

در رمان تهران مخوف نیز گرایش فمینیستی حضور قدرتمندی دارد. میرعابدینی می‌گوید: «این رمان تصویری روشن از آشفتگی‌ها و بی‌بند و باری‌های اجتماعی سال‌های پس از مشروطه است، اما نویسنده کانون توجه خود را بر وضع اسفناک زنان قرار داده است.» (میرعابدینی، ۱۳۸۶: ۵۷) نویسنده در تهران مخوف از تاریک‌گرایی مذهبی در خصوص زنان و سرکوب‌گری‌هایی که از آن رنج می‌برند، تصویر ترسناکی را ترسیم می‌کند. در جامعه مخوف تهران، زنان هویت و آرمان‌های اخلاقی خود را در نوید آینده‌ای بهتر از دست داده‌اند؛ در نتیجه از بین رفتن فردگرایی در انسان مدرن، معضلی اجتماعی و روانی ایجاد می‌شود که منجر به بیگانگی و بی‌معنایی زندگانی می‌شود. تهران مخوف، تراژدی زنان ایرانی است که به فساد، جهل، تعصب، فحشا و فقر گرفتارند. در این کتاب برای اولین بار با رویکردی جامعه‌شناختی به فحشا به‌عنوان یک بیماری اجتماعی نگاه می‌شود.

در عصر مشروطه همگام با تغییر زیرساخت‌های سیاسی و اجتماعی در ارتباط با کشورهای غربی، نگرش به زن، حقوق و آزادی‌های آنان نیز دچار تحول شد. جامعه‌ای که مشفق کاظمی در تهران مخوف تصویر می‌کند زنان را قربانی مردانی بی‌اراده، پول‌پرست، جاه‌طلب و خوشگذران می‌داند. مشفق کاظمی از زندگی اسفبار شخصیت‌های زنی به نام‌های «مهین»، «عفت»، «اشرف»، «اختر» و «جلالت» پرده برمی‌دارد. مهین کسی است که

حق انتخاب همسر آینده خود را ندارد و بدون هیچ گونه زمینه شناخت و آشنایی قبلی به ازدواج مردی از دوستان پدرش درمی آید. (مشفق کاظمی، ۱۳۰۵ ج ۱/۱۲۳) عفت از شخصیت‌هایی است که با وجود مشاهده خیانت آشکار همسر، حق اعتراض ندارد. (همان، ج ۲/۵۰). استفاده ایزاری از زن در داستان تهران مخوف درباره شخصیت «عفت» مصداق پیدا می‌کند. زمانی که همسرش، علی اشرف خان، او را در اختیار حضرت اشرف می‌گذارد، عفت از سر جهل و ناآگاهی ناشی از جامعه مردسالار هیچ گونه مخالفتی نمی‌کند. او می‌گوید: «بدون اینکه مقاومتی کنم و اعتراضی داشته باشم حضرت آقا به من نزدیک شد و مرا در آغوش گرفت. (مشفق کاظمی، ۱۳۰۵ ج ۲/۵۰)

اشرف دختر فقیر زیبایی است که جوانی از طبقه اشراف همدان به او تجاوز می‌کند و همین حادثه منجر به فساد و تباهی او می‌شود. (همان: ۵۱) اختر، دختر مرد بزازی است که ناخواسته با یکی از پیرمردهای بازاری ازدواج می‌کند و چون حاجی، زنان صیغه‌ای فراوانی دارد، دختر به عنوان اعتراض، خود را در اختیار جوانان هرزه می‌گذارد و با آنان روابط نامشروع برقرار می‌کند. (همان: ۵۶ و ۵۷) یکی از نمودهای هویت باختگی در رمان تهران مخوف در مورد شخصیت «اختر» صادق است. زمانی که راوی شرحی از هریک از زنان خانه فساد ارائه می‌دهد، در مورد اختر می‌گوید: «قدس تاریخچه خود را در این محله مریض تمام کرده بود و هویت خود را تغییر داده بود و دیگر اختر نام نداشت.» (همان: ۹۳)

مسئله قابل تأمل دیگر در باب زنان در رمان تهران مخوف، تعرض جنسی است که از نبودی و تباهی اخلاق و انسانیت ناشی می‌شود. شخصیت «شاهزاده سیاوش میرزا» به دلیل موقعیت خاص خانوادگی خود و به این دلیل که از صاحبان قدرت و ثروتمندان شهر محسوب می‌شد، خود را مجاز به انجام هرکاری می‌دانست. او دل‌باخته دختری به نام «جلالت» می‌شود اما جلالت او را نمی‌پذیرد. سیاوش میرزا برای به دست آوردن او به زور و در نهایت به تجاوز متوسل می‌شود. (همان: ج ۱/۲۳۱) در رمان تهران مخوف نمونه‌هایی دیگر از این نوع تباهی جنسی نیز دیده می‌شود، از جمله این شخصیت‌ها «اختر» است که مورد تجاوز قرار می‌گیرد و رئیس کمیسری در ازای چنین عمل پلیدی با خوار و ذلیل

کردن او در صدد است با مقداری پول رضایت پدر او را جلب کند: « رئیس کمیسری با تشدد تمام گفت: «زنیکه احمق ملتفت می‌شوی چه می‌گویی؟ چطور ممکن است حضرت آقا دختر قصابی ولو به صیغه گی بگیرد، کار ایشان با دخترت تمام شده اگر می‌خواهی من خواهش می‌کنم که سی تومان به تو برای جبران این امر بدهند. (همان ۵۱) مواردی چون: روسپی‌گری (همان: ج ۴۶/۱، ۱۰۶)، نمود اقتدار بی‌حد و مرز مردان و مردسالاری (همان: ۱۳، ۳۱، ۱۳۰، ۲۰۴، ۲۸۳) استفاده ابزاری از زنان (همان: ۵۷)، خشونت علیه زنان (۳۱، ۱۱۴، ۲۰۳)، بی‌سوادی (همان: ۱۸، ۲۰) و بی‌هویتی آنها (همان: ۵۹)، ازدواج اجباری که نمود آن بیش از همه در باب شخصیت تاج‌الملوک و مهین مشهود است (همان: ۲۰، ۳۱) و نابرابری نگرش جامعه نسبت به زن و مرد (همان: ۲۳۱) اساسی‌ترین موارد در نقد فمینیستی تهران مخوف به‌شمار می‌روند. به‌طور کلی در رمان تهران مخوف بزرگ‌ترین عامل تباهی زنان بی‌سوادی، غرق شدن در جهل و نادانی و منفعل بودن است که آنها را به سمت فساد و فحشا سوق می‌دهد.

۲-۴. تطبیق کلی دو اثر

هر دو رمان دیستوپایی مورد مطالعه، «سرگذشت ندیمه» و «تهران مخوف»، آثاری هستند که نگرانی‌های بزرگی در مورد آینده ترسیم کرده و به تصویر می‌کشند. این رمان‌ها هشدار می‌دهند که اگر جهان به همان شکل موجود در داستان، به روند خود ادامه دهد، چه اتفاقی می‌افتد. هریک از این داستان‌ها، دنیایی را ترسیم می‌کنند که در مسیر اشتباه قرار گرفته‌اند و برای رساندن این پیام، از تاریخ بشری استفاده کرده‌اند. این دو اثر دیستوپایی از ترسناک‌ترین جنبه‌های غیرقابل تصور فضای سیاسی استفاده کرده‌اند که هرچند ساختارهای سیاسی و ژانرها تغییرکنند اما ایده دیستوپایی و تمام آنچه که نشان دهنده پلیدی جامعه است، در دنیای ادبی ثابت خواهد ماند.

هر دو اثر منتخب به مضامین مشابهی مانند فساد در ساختار سیاسی و جامعه توتالیتری، تکنیک‌های کنترل و پروپاگاندا، سانسور، جنگ و کودتا، انطباق اجتماعی و مسایل فمینیستی پرداخته‌اند. هر داستان یک قهرمان دارد که علیه یک سیستم ظالمانه شورش

کرده است. در رمان سرگذشت ندیمه، ندیمه‌ای در قالب یک قهرمان زن به تصویر کشیده شده است. عناصر دیستوپیایی مشترک در هر دو رمان که یک جامعه پلید را تشکیل می‌دهند از قرار ذیل است:

در جوامع پلید؛ یعنی گیلاد و تهران، گروهی از افراد دارای قدرت مطلق هستند. در هر دو رمان، رهبرانی با قدرت بسیار قابل توجهی حضور دارند؛ چه نیروی سرکوب‌گر که می‌تواند خود جامعه باشد، چه یک نیروی پلیس مرکزی یا قوانین ظالمانه‌ای که بر جامعه تحمیل شده است، در هر حال این نیروهای سرکوب‌گر آن قدر قدرت دارند که اکثر شخصیت‌هایی که در داستان حضور دارند، توانایی تحرک و تفکر را از دست داده‌اند.

هر دو دولت توتالیتر هستند و هدف اصلی آنها حفظ قدرت است. حکومت در تهران مخوف در پی نظارت کامل بر مردم است اما در سرگذشت ندیمه، حکومت برای حفظ قدرت خود، به دنبال افزایش جمعیت است تا از این طریق سربازانی برای بقای حکومت تربیت کند. در هر دو رمان، دین و مذهب از کارآمدترین روش‌ها برای پروپاگاندا و تبلیغات سیاسی است. رژیم با استفاده از خشونت، نظارت گسترده و ترس، مردم را وادار می‌کند تا بر اساس اصول و عقاید خود زندگی کنند و کشور را به یک حکومت دینی تبدیل می‌کند.

هر دو رمان از ابزار سانسور در جهت ترویج ایدئولوژی‌های سیاسی خود، نظارت بر عملکرد جامعه، کنترل مردم و برای مقابله با آگاهی آنها بهره گرفته‌اند. در هر دو رمان جنگ و کودتا سبب ایجاد فضایی ناامن و آشفته شده بود؛ در تهران مخوف سقوط تهران در برابر قزاق‌ها و اشغال بخشی از کشور توسط انگلیسی‌ها سبب بروز فقر، فساد، عقب‌ماندگی و ترس و اضطراب مردم شده بود؛ در سرگذشت ندیمه نیز جنگ و کودتا سبب افزایش فشارهای عصبی و اسفناک‌تر شدن اوضاع زنان شده بود.

نکته دیگری که مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت، مسئله انطباق اجتماعی است. در هر دو رمان، در نهایت شخصیت‌ها مجبور شدند برای انطباق با نظام حاکم بر هنجارها و ارزش‌ها در جامعه، رفتار فردی و گروهی خود را منطبق با آن تنظیم کنند و شرایط موجود

را بپذیرند. در هردو رمان نشان داده شده که با به‌کارگیری روش‌هایی نظیر خشونت و کنترل در جهت انطباق و سازگاری مردم با نظام و قوانین حاکم، تسلیم‌طلبی و پذیرش ظلم دو محصول نهایی انطباق اجتماعی خواهد بود.

در رمان‌های تهران مخوف و سرگذشت ندیمه، به‌طور ویژه‌ای به مشکلات زنان پرداخته شده‌است. زنانی که از حق تحصیل و کسب دانش منع می‌شوند و حق خواندن و نوشتن ندارند و تنها به‌عنوان ابزاری برای خواسته‌های جنسی و سیاسی مردان حضور دارند. باتوجه به تطبیق و تحلیل مؤلفه فمینیستی دو رمان تهران مخوف و سرگذشت ندیمه باید گفت، مارگارت اتوود روایت زنانی را به تصویر می‌کشد که در طول اعصار با مبارزات و مقاومت‌های فراوان حقوق خود را به دست آورده‌اند و در محیط‌های اجتماعی حضور پیدا کرده‌اند، اما آشکارا مورد ظلم قرار گرفته‌اند؛ چراکه بار دیگر از حقوق بهره‌گیری از دستاوردهای خود محروم شدند و دیگر حق شاغل بودن، داشتن حساب بانکی و حق رأی را ندارند اما در جامعه تهران مخوف، زنان از ابتدای زندگی از تحصیل و سواد منع شده‌اند، حق رأی و اظهارنظر ندارند، از خود هیچ اراده و اختیاری ندارند، آن‌ها را «ضعیفه» می‌خواندند و صرفاً به‌عنوان ابزاری برای تولید مثل و روابط جنسی در نظر گرفته می‌شدند.

۳. نتیجه‌گیری

هر دو رمان سرگذشت ندیمه و تهران مخوف، دارای مضامین سیاسی بودند که در آن دولت‌ها شدیدترین خشونت‌ها و تبلیغات سیاسی را برای کنترل مردم اعمال کرده‌اند؛ مردمی که اجازه ندارند آزادانه فکر کنند و رژیم، کنترل کامل بر آزادی‌های آنان دارد. مهم‌ترین پیامدهای نظارت و کنترل، از بین بردن احساسات، نیازهای انسانی و پیوندهای خانوادگی است. در این موقعیت است که یک قهرمان قوی بر اساس وضعیت فعلی شکوفا می‌شود. در هریک از این رمان‌ها، قهرمان داستان دولت را منصف نمی‌داند و تمام تلاش

خود را برای مبارزه با آن انجام می‌دهد. قهرمان داستان نقص‌ها و جنبه‌های آسیب‌پذیر را می‌بیند و برنامه‌ای را برای برجسته کردن و افشای آن ضعف‌ها اجرا می‌کند.

در هردو رمان که نمونه‌های مناسبی برای نمایاندن ماهیت جوامع توتالیتراریسم هستند، نحوه کنش رهبران و مسؤولان حکومتی سبب ایجاد فساد در دوایر دولتی، استفاده از قانون در راستای منافع صاحبان قدرت، سرکوب آزادی خواهان و مخالفان و تحجرگرایی شده‌است. حاکمان پلیدشهر برای کنترل مردم و ممانعت از انحراف و اعتراض‌های مخالفین از ابزارهایی نظیر تبلیغات، پروپاگاندا، سانسور، مواد مخدر و خشونت بهره گرفته‌اند. در هردو رمان جنگ و کودتا به‌عنوان یکی دیگر از مؤلفه‌های مهم رمان‌های دیستوپیایی تأثیرات عمیقی گذاشته است و حاکمان پلید برای تسهیل در پیشبرد روند حکومتی خود با ابزاری قوی به نام سیاست اجرای انطباق اجتماعی توانستند، سطحی از یکنواختی اجتماعی را در جامعه پدید آورند. درنهایت، در این دو رمان دیستوپیایی منتخب، به وضعیت زنان اشاره شده است؛ نقش زنان، اهمیت و کرامت آنها از جمله مفاهیم پنهان در رمان سرگذشت ندیمه است. کانون توجه رمان تهران مخوف نیز بر افشای وضع اسفناک زنان در سال‌های پس از انقلاب مشروطیت قرار دارد. هدف ژانر پلیدشهر این است که اعضای جامعه و ملت‌ها به بینشی برسند که به‌طور عمیق تاریخ را مطالعه کنند و پلیدی‌ها را آگاهانه درک کنند تا از بروز اشتباهات جلوگیری کنند؛ درغیر این صورت تاریخ و اشتباهاتش تکرار می‌شوند و آنچه که نباید، اتفاق می‌افتد. براین اساس هردو رمان دیستوپیایی منتخب، نه تنها بر روی تغییر فردی؛ بلکه بر روی بهبود جمعی تمرکز کرده‌اند و این تنها راه تضمین شادی اجتماعی و سیاسی است. این دو رمان درحقیقت جهان‌هایی آینده‌نگر را به تصویر کشیدند که تعدادی از فرضیات آنها در دنیای واقعی محقق شده‌است.

کتابنامه

الف. منابع فارسی

-آرنت، هانا. (۱۴۰۰). *توتالیتراریسم*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: نشر ثالث.

- _آرنت، هانا. (۱۴۰۰). *میان گذشته و آینده*. ترجمه سعید مقدم. تهران: اختران.
- اتوود، مارگارت. (۱۳۸۲). *سرگذشت نادیسه*. ترجمه سهیل مسمی. تهران: شمشاد.
- بی‌ریا، حکیمه. (۱۳۹۷). «نقش پروپاگاندا در کودتای ۲۸ مرداد بر اساس اسناد دیپلماتیک امریکا». *فصلنامه معرفت سیاسی*. س دهم. بهار و تابستان.
- توکل، یعقوب. (۱۳۹۶). «جنگ‌ها و فرهنگ‌ها». *فصلنامه تخصصی جنگ تحمیلی*. ش ۶۴.
- خراسانی، احمد و زهرا میرشکار. (۱۳۹۶). «جامعه‌شناسی و روان‌شناسی جنگ در ترجمه تاریخ یمینی». *متن‌شناسی ادب فارسی*. ش ۳. صص ۱۷-۳۲.
- رامین، فرح. (۱۳۸۹). «ساختار معرفت در اتوپیای مور و آرمانشهر مهدوی». *فصلنامه علمی پژوهشی مشرق موعود*. س ۴، ش ۱۳. بهار.
- رعنایی، شهین. (۱۳۹۶). «بررسی تأثیرات جنگ جهانی اول بر ساختارهای اجتماعی مناطق غربی ایران». *پژوهش‌های تاریخی*. دورخ ۹، ش ۳، صص ۳۲-۱۸.
- عبدی، فریدون. (۱۳۹۵). «تأثیر جنگ‌های امروزی بر تخریب گسترده محیط زیست». *همایش کنگره پیشگامان پیشرفت*. دوره ۱۰، تاریخ برگزاری ۱۸ آذر.
- مشفق کاظمی، مرتضی. (۱۳۰۳). *تهران مخوف*. جلد اول. تهران: چشمه.
- مشفق کاظمی، مرتضی. (۱۳۰۵). *یادگار یک شب*. جلد دوم. تهران: چشمه.
- معصومی، جمشید. (۱۳۹۰). «سانسور و اقسام و روش‌های آن». *مطالعات نقد ادبی (پژوهش ادبی)*. ش ۲۴-۲۵، صص ۲۲۱-۲۵۱.
- میرصادقی، جمال و میرصادقی، میمنت. (۱۳۷۷). *واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی*. تهران: کتاب مهناز.

منابع لاتین

- Alter, Alexandra. (2017). *Boom Times for the New Dystopians*. New York Times , 30 Mar.
- Baccolini, R., & Moylan, T. (2003). *Dystopias and histories*. In R. Baccolini & T. Moylan (Eds.), *Dark horizons: Science fiction and the dystopian imagination* (pp. 1-12). New York, NY: Routledge.
- Basu, B., Broad, K. R., & Hintz, C. (2013). *Contemporary Dystopian Fiction for Young Adults: Brave New Teenagers*. New York: Routledge.
- Blakemore, Stephen. (1984). *Language and Ideology in Orwell's 1984*. *Social Theory and Practice*.

- Booker, M. Keith. (1994). *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism*. London: Greenwood Press,. PDF e-book.
- Booker, M. Keith. (1994). *Dystopian Literature: A Theory and Research Guide*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Booker, M. Keith. (2013b). *Critical insights: Dystopia*. Ipswich, MA: Salem Press.
- Brennan, Teresa. (2004). *The Transmission of Affect*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Burroway, J. (2011). *Writing fiction: A guide to narrative craft* (8th ed.). New York, NY: Longman. (Original work published 1987.)
- Claeys, Gregory. (2010). *The Cambridge Companion to Utopian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press. PDF e-book.
- Claeys, Gregory. (2013). *News from somewhere: Enhanced sociability and the composite definition of utopia and dystopia*, *History* 98, no.330 (2013): .146
- Day, S. K., Green-Barteet, M. A., & Montz, A. L. (2014). *Female Rebellion in Young Adult Dystopian Fiction* . Farnham: Ashgate Publishing Company.
- Ellul, Jacques. (1973). *Propaganda: the formation of mens attitudes*, NewYork, Vintage Books.
- Fritz, S. S. (2014). *Girl Power and Girl Activism in the Fiction of Suzanne Collins, Scott Westerfeld, and Moira Young*. In S. K. Day, M. A. Green-Barteet, & A. L. Montz, *Female Rebellion in Young Adult Dystopian Fiction* (pp. 17-32). Surrey: Ashgate Publishing Limited.
- Gerhard, Julia. (2012). *Control and Resistance in the Dystopian Novel: A Comparative Analysis*. California State University, Chico, Master's thesis.
- Gottlieb, Erika. (2001). *Dystopian Fiction East and West: Universe of Terror and Trial*. Montreal: McGill-Queen's Press-MQUP: <https://books.google.cz/books?id=gmABBAAAQBAJ&>.
- Hamane, yahia . (2016). *George Orwell's Nineteen Eighty-Four: the Major Characteristics of a Dystopian Society*. The People's Democratic Republic of Algeria The Ministry of Higher Education and Scientific Research University of Oran.
- Hintz, C., & Ostry, E. (2003). *Utopian and Dystopian Writing for Children and Young Adults*. New York and London: Routledge.
- Jameson, F. (1998). *Brecht and method*. London, UK: Verso.
- Jeanie, Griffin.(2007). *Family Dynamics in Dystopian Societies*, California State University, Dominguez Hills, Ann Arbor. ProQuest, <https://login.proxy.olivet.edu/login?url=https://search-proquestcom.proxy.olivet.edu/docview/304767530?accountid=12974>.

-
- Johnson, Bryan W. (2012). *Dystopian Literature and the Novella Form as Illustrated Through Side Effects, an Original Novella*, Utah State University DigitalCommons@USU, All Graduate Theses and Dissertations Graduate Studies.
 - Kaplan, C. M. (2015). *Dystopian fiction*. In M. K. Booker, (Ed.). *Literature and politics today: The political nature of modern fiction, poetry, and drama* (pp. 93). Santa Barbara, CA: Greenwood.
 - Lasswell, Harold. (1927). *The theory of political propaganda*. *The American Political Science Review*, 21(3), 627-631.
 - Mauro, P. 1995. "Corruption and Growth." *Quarterly Journal of Economics* 110: 681-712. <https://doi.org/10.2307/2946696>. Search in Google Scholar
 - Merriam-Webster's online dictionary. (2010).
 - Miranda, Joseval dos Reis & Barros, Fabiana Alves Moreira. (2020). *The Handmaids Tale Os Papeis De Genero: DISTOPIA EVEROSSIMILHANCA*, University: Spain.
 - Morson, Gary Saul. (2010). *The affect theory reader* [Kindle DX version] Retrieved from <http://www.amazon.com>
 - Moylan, Tom. (2000). *Scraps of the Untainted Sky*. Boulder: Westview Press.
 - Orwell, George. (1949). *1984*, London: airstrip one, oceania.
 - Sargent, Lyman Tower. (2006). *In Defense of Utopia*.
 - Sargent, Lyman Tower. (2010). *Utopianism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press